

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΔΔ'-ΛΕ'

('Ανάτυπο)

ΤΟΜΟΣ 21 / 1997

ΕΡΓΑΣΤΑΡΙΟ ΕΠΑΝΕΠΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ

ΕΝΑΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΤΗΛ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ (1787)

Tῷ ἀναγιγνώσκοντι, Σαμουὴλ Ἀθηναῖος χαιρεῖν

ΑΘΗΝΑ
1997

E.Y.A της Καπιτολίου
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΝΑΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ (1787)

Tῷ ἀναγιγνώσκοντι, Σαμονήλῳ Αθηναῖος χαίρειν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΥΣ

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΝΑΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ (1787)
Tῷ ἀναγιγνώσκοντι, Σαμουήλ Ἀθηναῖος χαίρειν

ΕΡΓΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΦΑΝΗ ΙΩΑΝΝΙΝΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΚΛΕΙΣΤΗΚΗΣ ΦΙΛΟΖΩΝ Θ. ΠΕΤΡΟΥ

ΣΥΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὸ Βουκουρέστι, ἔχει διασωθεῖ ἐνα χειρόγραφο (ἀρ. 92 (61)), τὸ μοναδικὸ ἀπ' ὃ σο γνωρίζω, τὸ ὅποιο παραδίδει τὸ ἀκόλουθο ἔργο: *Μεταφυσική, συντεθεῖσα μὲν, καὶ συνεργασθεῖσα, ἐκ τε παλαιῶν, καὶ νέων, παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου ΒΙΚΕΝΤΙΟΥ ΔΑΜΩΔΟΥ τοῦ ἐκ Κεφαληνίας, μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα ἀλλὰ καὶ κατὰ τάξιν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων τεθεῖσα καὶ μὴν καὶ διασαφηνισθεῖσα πρὸς ὁροτέραν κατάληψιν, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ διδασκάλου ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΟΝΑΧΟΥ Γεωργιάδον τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν.*

αψπξ φ ἀποιλλίου κγν:

Ἄπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ Καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης προκύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τέσσερις κώδικες ἔργο τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ: *Συνταγμάτιον Μεταφυσικῆς*. Ὁ ἐνας μάλιστα σώζεται στὴν ἔδια Βιβλιοθήκη καὶ περιγράφεται στὸν κατάλογο ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. "Οπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ τίτλος, ὁ διδάσκαλος Σαμουήλ Γεωργιάδης, μοναχός, Ἀθηναῖος, στὶς 23 Ἀπριλίου 1787, δλοκλήρωσε τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Δαμοδοῦ, σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν συμπλήρωσε, τὴν ἔβαλε σὲ τάξη βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων καὶ τὴν διασαφήνισε γιὰ νὰ γίνει εὐκολότερα κατανοητή. Στὸν τίτλο ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι ἡ Μεταφυσικὴ εἶναι: συντεθεῖσα μὲν καὶ συνεργασθεῖσα ἐκ τε παλαιῶν καὶ νέων παρὰ τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ πρωτοτύπου ἔργου. Ως πρὸς τὴ μετάφραση, πρόκειται γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν ἀπλὴ γλώσσα τοῦ Δαμοδοῦ σὲ γλώσσα ἀρχαῖζουσα.¹

1. Πρῶτος ἐκεσήμανε τὴν ὑπαρξὴν αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου ὁ Νίκος Βέης, στὴν κυριωτάτη ἐπιφυλλίδα του, 31 Μαΐου 1942, στὴν ἐφημερίδα *Ἡ Πρωία*, μὲ τίτλο: *Βικέντιος Δαμοδός καὶ Σαμουήλ Κουβελάνος Γεωργιάδης*. Ἀναφέρεται στὸν Δαμοδὸ καὶ τὸ ἔργο του καὶ τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς του ἀπὸ τὸν Σαμουήλ. Ἀναφέρει τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Σαμουήλ ἀπὸ τὸν Θ. Φιλαδελφέα. Δὲν συμφωνεῖ

‘Ο Ἀθηναῖος διδάσκαλος Σαμουῆλ Γεωργιάδης Κουβελάνος εἶναι γνωστός. Οἱ πληροφορίες μας βέβαια εἶναι διάσπαρτες καὶ ἀρκετὰ περιορισμένες. Προέρχονται χυρίως ἀπὸ τὶς γενικότερες ἐργασίες, γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας,² περιορισμένες καὶ αὐτές, ἢ ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα γνωστῶν Ἀθηναίων ἢ διδασκάλων τῆς Ἰδιας ἐποχῆς.

Σὲ κατάλογο τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς Ντέκα τοῦ ἔτους 1770, ποὺ ἔχουν ὑποβάλειοί ἐπίτροποι τοῦ σχολείου στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, ἢ ὅποια διαχειρίζοταν τὰ σχετικὰ κληροδοτήματα,³ ἀναφέρεται καὶ ὁ Σπυρίδων Κουβελάνος, γιὸς τοῦ Νικολάου, ὁ ὅποῖος παίρνει τὴ θέση ἄλλου μαθητοῦ τῆς Σχολῆς ποὺ ἀπεβλήθη γιὰ τὸ ἐν μαθήμασι ἀμελὲς καὶ δάθυμον. Δὲν ἀναφέρεται τὸ δνομά του στὸν ἐπόμενο κατάλογο τοῦ ἔτους 1774. Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Σπυρίδων πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Σαμουῆλ, ὁ δποῖος, ὅταν ἀργότερα ἔγινε μοναχός, ἀλλαξε τὸ δνομά του. Ὁ πατέρας του Νικόλαος εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν γαμπρὸ κύρ Νικολὸ Κουβελάνο, ποὺ ἀναφέρεται στὸ προικοσύμφωνο τῆς 10 Φεβρουαρίου 1750 ἢ 1754.⁴ Εἶναι καταχωρισμένο στὸ πρωτόκολλο τοῦ Νοτάριου τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν Παλαιολόγου Βουρδούχα καὶ μᾶς πληροφορεῖ καὶ γιὰ τὸ δνομα τῆς συμβίας τοῦ Νικολοῦ, Κυρὰ Σιδερῆς, κόρης τοῦ Μήτρου Σκουζέ. Ἐχουμε ἔτσι καὶ ἔναν *terminum post quem* γιὰ τὴ χρονολογία γεννήσεώς του, ἀν ἥταν ὁ πρωτότοκος, τὸ 1751 ἢ τὸ 1755.

ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι γιὸς τοῦ Νικολάου (βλ. παρακάτω), ἀλλὰ θεωρεῖ πιθανότερο τὸ ἐπίθετο Γεωργιάδης νὰ ὑποδηλώνει τὸ δνομα τοῦ πατέρα του: Γεώργιος. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Σαμουῆλ μοναχός εἶναι συνδρομητὴς στὴν ἔκδοση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κωνσταντίνου Καραϊωάννου ἀπὸ τὸν Πολυζώη Κοντόν, Βούδα 1796-1797. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, Α', δρ. 3028. Βλ. ἐπίσης Β. Μπόμπου-Σταμάτη, ‘Ο Βικέντιος Λαμιδός, βιογραφία - ἐργογραφία (1700-1752),’ Αθήνα 1982, σ. 218 κ.έ.

2. Βλ. χυρίως Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, ‘Ιστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1400-1800, τ. 2, ’Αθήνα 1902, σ. 231-234 καὶ Τ. Γριτσόπουλος, ‘Διάγραμμα τῆς Ιστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν’, ’Αθηναϊκά (1964) τχ. 28-29, δπου καὶ συγεική βιβλιογραφία.

3. Γ. Πλουμίδης, ‘Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797)», Θησαυρίσματα 9 (1972) 242.

4. Δ. Καμπούρογλους, *Μνημεῖα Ιστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. 3, ’Αθήνα 1890, σ. 30: 1749-50 Φεβρουαρίου 10: *Προικοπαράδοση τῆς νεόνυμφης κυρὰ Σιδερῆς*, δποῦ τῆς παραδίδει ὁ πατὴρ αὐτῆς Μήτρος Σκουζές καὶ ἡ μητέρα της. Βλ. ἐπίσης Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, ‘Ιστορία τῶν Ἀθηνῶν, δ.π., σ. 230 σημ. 1: ἵσως υἱὸς τοῦ Νικολάου Κουβελάνου, ὑπογράφοντος προικοσύμφωνον 1754, ἐκ τῶν ὑπὸ Μομφεράτου ἐκδοθέντων.

‘Ο σύγχρονός του διδάσκαλος’ Ιωάννης Μπενιζέλος⁵ μᾶς πληροφορεῖ ότι διδάσκαλος Κουβελάνος ύπηρξε μαθητής του Βησσαρίωνος και του Σωφρονίου. Πρόκειται για δύο γνωστοὺς διδάσκαλους τῆς Σχολῆς Ντέκα: τὸν πρῶτο δάσκαλο τῆς Σχολῆς, τὸν Ἀθηναῖο Βησσαρίωνα Ροῦφο, που εἶχε σπουδάσει κοντά στὸν Μπαλάνο στὰ Γιάννενα και δίδαξε στὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸ 1750 ὁς τὸ θάνατό του τὸ 1766, και τὸν Σωφρόνιο Μπάρμπανο, Ἀθηναῖο ἐπίσης, μαθητή και διάδοχο του Βησσαρίωνα, που δίδαξε ἀπὸ τὸ 1766 ὁς τὸ 1774.⁶ Ο ἴδιος διδάσκαλος μᾶς πληροφορεῖ ότι διδάσκαλος Κουβελάνος διαδέχτηκε στὴ Σχολὴ του Κοινοῦ, τὸ ἄλλο σχολεῖο τῆς Ἀθήνας, τὸν γνωστὸν διδάσκαλο Ἀθανάσιο Μπουσόπουλο ἀπὸ τὴν Δημητσάνα, σπουδασμένο στὴ Σχολὴ τῆς Πάτρου, διδάσκαλος γιὰ 31 χρόνια στὴν Σχολὴ του Κοινοῦ. Γιὰ τὴν ἀκριβὴ χρονολογία που διδάσκαλος Κουβελάνος μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἔγγραφο τῆς ἑναρξῆς τῆς μισθοδοσίας του ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν κληροδοτημάτων τῆς Βενετίας. Εἶναι τὸ 1789⁷ και διδάσκαλος του, κατὰ τὸν Μπενιζέλο, διακόσια δουκάτα τὸ χρόνο.⁸ Πολύτιμες εἶναι οἱ πληροφορίες που μᾶς δίνει γιὰ τὸ διδάσκαλο Σαμουήλ ἑνας μαθητής του, διδάσκαλος τοῦ Απομνημονεύματά του.

Εκεῖ διηγεῖται διδάσκαλος Ψύλλας διδάσκαλος Φυλλάδα, τὴν Ὁκτώηχο και τὸ Ψαλτήριον και ἐπρόκειτο νὰ προχωρήσει και στὸν Ἀπόστολο, ἡ μητέρα του παρακινήθηκε ἀπὸ μιὰ γειτόνισσα νὰ τὸν εἰσάγῃ εἰς ἐν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, και οὕτω τὸν εἰσῆξεν εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου (ἐννοεῖ τὴ Σχολὴ του Κοινοῦ), κείμενον ἀκριβῶς κατὰ τὴν θέσιν ὅπου σήμερον ισταταὶ τὸ ὀρολόγιον τῆς πόλεως. Εκεῖ ἔμεινε γιὰ δύο περίπου χρόνια και ὅστερα πέρασε στὸ Σχολεῖο τοῦ Διδασκάλου I. Μπενιζέλου (τὴ Σχολὴ Ντέκα). Αναφέρει ότι τὸ σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου στεγαζόταν σὲ ἴδιωτη οἰκία. Ο ἴδιοκτήτης της, που εἶχε σπουδάσει δὲν γνωρίζω ποῦ, δταν ξαναγύρισε στὴν Ἀθήνα δίδασκε ἐκεῖ τοὺς μαθητές του και ἀργότερα,

5. Ιωάννης Μπενιζέλος, ‘Ιστορία τῶν Ἀθηνῶν’, Αθήνα 1986, τ. 1, σ. 122.

6. Γ. Πλουμίδης, δ.π., σ. 244. Αναφέρονται ἀποδείξεις πληρωμῆς του τῶν ἑτῶν: 1790, 1792, 1793.

7. I. Μπενιζέλος, δ.π., σ. 124. Πρόκειται γιὰ τὰ κληροδοτήματα τῶν Ἐπιφανίου Ἡγουμένου, Γεωργίου Μέλλου και Στεφάνου Ρούτη. Βλ. και Πλουμίδης, δ.π., σ. 243-244.

8. Γ. Ψύλλας, ‘Απομνημονεύματα τοῦ βίου μου (‘Ακαδημία Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ιστορίας), Αθήνα 1974, σ. 3 και 335. Εγράψε μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1867-1869.

ποὺ χειροτονήθηκε ἀρχιερεύς, τὴν ἀφιέρωσε στὴν Κοινότητα: συσκενα-
σμένην ἐντελῶς εἰς σχολεῖον καὶ προικισμένην μὲ βιβλιοθήκην καὶ δρ-
γανα καὶ σφαίρας ἀστρονομικὰς καὶ γεωγραφικάς, ώς ἐγὼ ἔφθασα νὰ
ἴδω αὐτοῖς δρθαλμοῖς. Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ λόγιο κληρικὸ Γρηγό-
ριο Σωτήρη, ὁ ὅποιος ἔζησε στὴ Βενετία, ὅπου ἀπὸ τὸ 1699-1702 ἦταν
ἐπόπτης τοῦ Φλαγγινιανοῦ⁹ καὶ σπουδασε στὴν Πάδοβα ἀπὸ τὸ 1701-
1706. "Οταν ξαναχύρισε στὴν Αθήνα, δργάνωσε τὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ
ἢ Κοινὸν Σχολεῖον ἢ Ἐλληνομουσεῖον, ποὺ εἶχε τὴν ἱστορία του. Λειτουρ-
γοῦσε ἄτακτα παλαιότερα καὶ ἀπὸ τὸ 1683 μὲ τὸ κληροδότημα Ἐπιφα-
νίου. Ἀπὸ τὸ 1716 ὁ Σωτήρης δίδαξε στὴν ἀρχὴ σ' ἓνα παλαιὸ σπίτι
κοντὰ στὴ Μεγάλη Παναγιά, ἀργότερα στὸ ἕδιο μέρος οἰκοδόμησε λαμπρὰν
οἰκοδομήν καὶ ἔκαμε πολλὲς προσπάθειες νὰ δργανώσει σωστὰ τὸ Σχο-
λεῖο, νὰ τὸ κατοχυρώσει καὶ νὰ ἔξασφαλίσει τὴ λειτουργία του. Δώρισε
ἔκτος τῶν ἄλλων καὶ τὴ βιβλιοθήκη του ἀπὸ 600 τόμους.¹⁰ Μετὰ τὸν θά-
νατο τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου τὸ Σχολεῖο ἐγκατελείφθη καὶ ἡ διδα-
σκαλία τῶν νέων συνεκεντρώθη εἰς τὸ τοῦ I. Ντέκα, ὅπου μετεκομίσθησαν

9. Α. Καραθανάσης, *'Η Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 145-146. Βλ. ἐπίσης Γ. Σ. Πλουμίδης, «Αἱ ἐγγραφαὶ τῶν Ἐλλήνων σπουδαστῶν τῆς Πάδοβας», *Θησαυρίσματα* 8 (1971) 201, τοῦ ἕδιου: «Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἐλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας», Μέρος Β' Leggisti (1591-1809), *ΕΕΒΣ* 28 (1971) 122-125.

10. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Σχολῆς τοῦ Κοινοῦ ἢ Ἐλληνομουσείου ἢ, γιὰ νὰ εἴμαστε ἀκριβεῖς, ἔκεινος ποὺ δργάνωσε, ἐστέγασε καὶ κατοχύρωσε αὐτὸ τὸ σχολεῖο, τὸ ὅποιο ἀπὸ τὸ 1683 συντηροῦσε τὸ κληροδότημα τοῦ Ἐπιφανίου Ηγουμένου μὲ διακοπὲς τῆς λειτουργίας του (κατὰ τὸν βενετοτουρκικὸ πόλεμο μεταφέρθηκε στὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Πάτρα), εἶναι ὁ γνωστὸς Ἀθηναῖος λόγιος κληρικὸς Γρηγόριος Σωτήρης, ὁ δ-
ποῖος, ἀφοῦ σπουδασε στὴν Πάδοβα, ἔζησε στὴ Βενετία, ὅπου ἦταν ἐπόπτης τοῦ Φλαγγινιανοῦ (1699-1702) καὶ σπουδασε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας γιὰ ἔξι
χρόνια. "Οταν γύρισε στὴν Αθήνα, ἴδρυσε τὸ Φροντιστήριο τοῦ Κοινοῦ τὸ 1716.
Τὸ στέγασε σὲ κτίριο ποὺ ἔκτισε ἐκ θεμελίων γι' αὐτὸ τὸν σκοπό, κοντὰ στὴ Μεγάλη
Παναγιά. Χαρακτηρίζεται λαμπρὸν οἰκοδόμημα, καὶ χάρισε ἔκτος τῶν ἄλλων καὶ
τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του, ἀπὸ 600 τόμους. Ὁ Γρηγόριος ἔγινε τὸ 1722 μητροπο-
λίτης Γάνου καὶ Χώρας καὶ τὸ 1727 μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας.
Τὸ 1728 πῆγε ὁ ἕδιος στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔξασφάλισε τὴ Σχολὴ μὲ πατριαρ-
χικὸ σιγύλλιο. Στὸ σιγύλλιο αὐτὸ τοῦ Πατριάρχη Παΐσιου Β' περιέχονται πολλὲς
ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Σχολῆς, τὴ λειτουργία της καὶ τὰ δι-
δασκόμενα μαθήματα. Βλ. σχετικὰ Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, *'Ιστορία τῶν Αθηνῶν*, δ.π.,
σ. 255 κ.έ. Βλ. ἐπίσης Τ. Γριτσόπουλος, «Διάγραμμα τῆς Ἰστορίας τῶν σχολείων
τῶν Αθηνῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν», *Αθηναϊκά* 29 (1964) 3. Βλ. καὶ Κ. Μπόνης,
«Ο τῆς Ἐθνεγερσίας Πρόδρομος μητροπολίτης Μονεμβασίας Γρηγόριος Σωτήρης
νὸς ὁ Γέροντας», *Πρακτικὰ Ακαδημίας Αθηνῶν* 62 (1987) 167.

καὶ τὰ βιβλία καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα. Ὁ Ψύλλας ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἔνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἔκλεισε τὸ Σχολεῖο ἥταν ἡ θέση του, κοντά στὴν πλατεία ὅπου βρίσκονταν τὰ τούρκικα καφενεῖα καὶ οἱ θαμῶνες τους παρενοχλοῦσαν τοὺς μαθητές.¹¹ Ἡ Κοινότητα δὲν τὸ ἔκλεισε ἐνωρίτερα γιατὶ δὲν ἦθελε νὰ λυπήσει τὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου διδάσκοντα ἐκεῖσε γέροντα ιερέα καὶ πνευματικὸν Κουβελάνον, δοτις ἄλλοτε ἐδίδαξεν καὶ εἰς Κέαν εὐδοκίμως καὶ τοῦ ὥποιου μαθητῆς ἔχοημάτισε καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρώτας. Πρόκειται γιὰ τὸν φίλο τοῦ Κοραῆ, λόγιο ἔμπορο τῆς Τεργέστης, ποὺ διαδραμάτισε ἐκεῖ ἔνα πολὺ σημαντικὸ ρόλο στὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἀλλὰ κυρίως φρόντισε γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς ἑλληνικῆς παροικίας. Τοῦ ὀφείλουμε τὴ διαφύλαξη σημαντικοῦ μέρους τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κοραῆ. Τὴ βιβλιοθήκη του πούλησε ἀργότερα ἀπὸ ἀνάγκη στὸ Γυμνάσιο τῆς Σύρου.¹² Ὁ Ἰάκωβος Ρώτας ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του τὴν Κέα γιὰ τὴ Σμύρνη τὸ 1791 σὲ ἡλικία 12-14 ἔτῶν. Ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σαμουὴλ δίδαξε στὴν Κέα πρὸ τὸ 1789 καὶ ὅτι εἶχε τὸν Ρώτα μαθητὴ σὲ μικρὴ ἡλικία. Ὁ Ψύλλας στὸ Παράρτημα Α' τῶν Ἀπομνημονευμάτων του παρέχει περισσότερες πληροφορίες. Ἀναφέρει ὅτι στὸ Σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση, διδάχτηκε καὶ τὸν Χρυσολωρᾶν καὶ μέθους τιμᾶς τοῦ Λίσωπον.¹³ Ἀναφέρει ἐπίσης καὶ μερικοὺς συμμαθητές του: τὸν Στέφανον Φι-

11. Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Φιλαδελφεὺς, δ.π., σ. 231 κ.έ.: ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κουβελάνου ἡ ὅλην πρότερον διελύθη ἡ Σχολή, τὸ μὲν ἔνεκα ἀνεπαρκείας τῶν χρηματικῶν πόρων, τὸ δὲ καὶ διὰ λόγους τοπικούς, διότι τὸ σχολεῖον ἐκεῖτο πλησίον τῶν τουρκικῶν καφενείων καὶ τῆς ἀγορᾶς ὥστε οἱ μαθηταί, διερχόμενοι κατ' ἀνάγκην ἐκεῖθεν, πολλὰς ὑβρεις ἐδέχοντο ὑπὸ τῶν θαμώνων τῶν καφενείων. Ἐννοεῖ, ὑποθέτω, τὴν πλατεία Μοναστηρακίου, ἀφοῦ ἡ θέση τοῦ σχολείου ἥταν κοντά στὴ Μεγάλη Παναγιά. Ἡ ἐκκλησία δὲν σώζεται σήμερα, τοποθετεῖται ὅμως κοντά στὰ ἐρείπια τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ.

12. Βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἔμπορου φίλου τοῦ Κοραῆ Ἰακ. Ρώτα καὶ ἡ δεξιωσή της σὲ μιὰ ἀναπτυσσόμενη περιφέρεια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους», *Ζητήματα Ἰστορίας τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων*. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη 1994.

13. Ἐχουμε ἐδῶ τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὥλη ποὺ διδάχθηκε ὁ Ψύλλας τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῶν σπουδῶν του στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ ἀπὸ τὸν Κουβελάνο: Εἶναι οἱ Μύθοι τοῦ Λίσωπου, ἔνα βιβλίο ποὺ εἶχε γνωρίσει μέσα στὸν 18ο αἰ. 21 ἐκδόσεις. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Βιβλιογραφία*, Α', ἀρ. 50-71. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ I. Πατούσα, *Μύθοι ... μεταγλωττισθέντες* (στὴν κοινὴ γλώσσα), *Βενετία* 1690¹, 1752², 1766³. Δὲν γνωρίζουμε ποιὰ ἔκδοση χρησιμοποιοῦσε ὁ Κουβελάνος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ Φλαγγινικοῦ διδάσκονταν οἱ μύθοι στὴ δημώδη γλώσσα. Βλ. Α. Καραθανάσης, *Ἡ Φλαγγι-*

λιππίδην, τὸν γνωστὸν ἄλλως εἰσπράκτορα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, πρωτεύοντα εἰς τὰς τάξεις τῶν μαθημάτων, τὸν Ἀλύπιον Σαντζήρην, τὸν Νικόλαιον Γέροντα καὶ ἄλλους. Καὶ συμπληρώνει: Ἐλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπιβλεψις ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων ἀθλία, διά τε τὸ γῆρας τοῦ διδασκάλου καὶ διὰ τὴν ἐνασχόλησιν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἐξομολόγησιν τῶν μελλόντων νὰ κοινωνήσωσιν.¹⁴

Σχετικὰ μὲ τὰ μαθήματα ποὺ διδάσκονταν στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ μᾶς πληροφορεῖ τὸ πατριαρχικὸ σύγλλιο τοῦ 1728, ἀπολυθὲν ἀπὸ τὸν πατριάρχη Παΐσιο Β', τὸ ὅπειο ἔξασφάλιζε τὴ λειτουργία τῆς Σχολῆς διὰ χοτζετίου, δπως γράφει ὁ Φιλαδελφεύς, ἀπαγορευομένης τῆς συστάσεως σχολῆς ἄνευ ἀδείας. Ἀναφέρεται ἐκεῖ: διδάσκεσθαι ἐν αὐτῇ τούς τε εἰσαγωγικοὺς καὶ πρωτοπείρους τὰ τῆς κυκλοπαιδείας γράμματα καὶ... τοὺς προκεχωρηκότας καὶ ἐπίδοσιν λαβόντας γυμνάζεσθαι εἰς τὰ ἀξιώτερα μαθήματα καὶ καταρτίζεσθαι εὐφυῶς πρὸς πᾶσαν διδασκαλίαν καὶ λογικὴν μάθησιν. Προσθέτει ἐπίσης δτὶ ὁ ἰδρυτὴς κατεκόσμησε τὴν Σχολὴν μὲ τὴν βιβλιοθήκην του, ποὺ περιέχει διάφορα βιβλία τῶν τε θύραθεν ἐλλήνων συγγραφέων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἴερῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄλλες πηγὲς γνωρίζουμε δτὶ στὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ διδάσκονταν ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ γραμματικὴ καὶ ρητορικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν λατινικὴ γλώσσα, καθὼς καὶ Ἐλληνες συγγραφεῖς, Λογικὴ καὶ Φυσικὴ τοῦ Κορυδαλέως καὶ ἡ Ρητορικὴ τοῦ Ἐρμογένους.¹⁵

Θὰ ἀναφέρω στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ τὶς μαρτυρίες ἐνὸς ὄλλου μαθητῆ τοῦ Κουβελάνου, τοῦ Παναγῆ Σκουζέ. Ἀναφερόμενος στοὺς ἀγριοδιδάσκαλους τῶν κοινῶν σχολείων καὶ στὰ βασανιστήρια ποὺ ἐπέβαλλαν στοὺς μαθητὲς γράφει: *Εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα Ἀθανασίου Μπενιζελάκη καὶ*

τειος Σχολή, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 191. "Οσο γὰ τὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, πληροφορούμαστε δτὶ διδασκε ὁ Σαμουήλ τὰ Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ, ἐνα βιβλίο χρηστικό, ποὺ γνώρισε ἐπίσης πολλὲς ἐκδόσεις κατὰ τὸν 15ο αἰ. κ.ἐ. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, δ.π., Α', ἀρ. 1666-1715. Ἀξιοσημείωτο εἶναι δτὶ στὸ Φλαγγινιανὸ διδασκόταν ἡ γραμματικὴ τοῦ Λασκάρεως (βλ. Α. Καραθανάσης, δ.π., σ. 50), ἐνῶ στὸ Κολλέγιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης καὶ ἡ γραμματικὴ τοῦ Χρυσολωρᾶ (βλ. Ζαχαρίας Τσιρπανλής, Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 50). Ὁ Ἐλλάδιος ἀναφέρει δτὶ στὰ σχολεῖα διδασκόταν ἡ γραμματικὴ τοῦ Λασκάρεως καὶ ὕστερα περνοῦνσαν στὰ Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ. Βλ. Α. Καραθανάσης, δ.π., σ. 186.

14. "Ο.π., σ. 335.

15. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, δ.π., σ. 196 κ.ἐ., δπου ἀναφέρονται τὰ μαθήματα ποὺ ἐδίδασκε ὁ Δημήτριος Βόδας ἀπὸ τὰ Γιάννενα (1777-1782). Βλ. ἐπίσης καὶ Γ. Πλουμίδης, δ.π., σ. 245.

υστερον Σαμουήλ Κουβελάνου ἥτον ὀλιγότερον, πλὴν ὁ φάλαγγας καὶ οἱ βούρδονοι δὲν ἔλειπαν καὶ ἀπὸ αὐτά. Καὶ παρακάτω: "Ἐως τότε μὲ εἶχεν (ὁ πατέρας του) εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον λεγόμενον, εἰς τὸν διδάσκαλον Σαμουήλ Κουβελάνο καὶ εἶχα προχωρήσει εἰς τὴν Χρηστοήθειαν λεγομένην τότε."¹⁶

"Ο Φιλαδελφεὺς ἀναφέρει, χωρὶς νὰ δηλώνει τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του: 'Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ μακροῦ τούτου διαστήματος ὁ Κουβελάνος διέκοψε φαίνεται τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐπὶ τινα ἔτη καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἀλλὰ ποὺ πάντων ἔνεκα ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων χρημάτων πρὸς πληρωμὴν τῶν διδασκάλων. Λιότι καταλυθείσης τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος, συναπωλέσθησαν καὶ τὰ εἰς Τζέκκαν κατατεθημένα κληροδοτήματα.'¹⁷ Ο διδάσκαλος Ι. Μπενιζέλος, ποὺ διδάσκει αὐτὴ τὴν ἐποχὴν παράλληλα στὴ Σχολὴ Ντέκα, τὸ δεύτερο σχολεῖο τῆς Ἀθῆνας, δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικό, ἀντίθετα μάλιστα ἐπισημαίνει ὅτι δύο δλοκλήρους χρόνους οἱ δυστυχεῖς διδάσκαλοι ποπιάζουσιν εἰς τὸ ἔργον τους χωρὶς νὰ λάβονταν οὐδὲ ὀβολὸν καὶ εἶναι εἰς κίνδυνον νὰ κλείσουν καὶ τὰ δύο σχολεῖα. Οἱ διδάσκαλοι, μὲ δλον δποὺ ἐνδεεῖς, δὲν παύουσιν ἄχρι τῆς σήμερον τῆς διδασκαλίας καὶ παραδόσεως τῶν μαθημάτων, ἐλπίζοντες εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ μήπως ὁ νέος κυριάρχης τῆς Βενετίας ἥθελε βάλλει εἰς τὴν προτέραν τάξιν καὶ ἀκολουθίαν ἔκεινα τὰ λάσσα, ἢ τέλος πάντων μήπως καὶ οἱ συμπατριῶται (καθὼς ἀκολουθεῖ καὶ εἰς ἄλλας πολιτείας) ἥθελον συστήσουν τὰ αὐτὰ σχολεῖα μὲ μισθοὺς ἀπὸ τὸ κοινόν.¹⁸ Επομένως, ἀν πράγματι ἀπεχώρησε ὁ Σαμουήλ, αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὸ 1799. "Ισως θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ προσωρινὴ ἀποχώρηση τοῦ Κουβελάνου ἔγινε ἐνωρίτερα, πάντως μετὰ τὸ 1793, γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἔγγραφο μισθοδοσίας του μετὰ τὸ Μάιο τοῦ 1793.¹⁹ Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ἐπίσης ὅτι τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου τοῦ Σαμουήλ στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ εἶναι δύσκολα γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἀθῆνας. Τὴ χρονιὰ ποὺ ἀνέλαβε αὐτὴ τὴ θέση, τὸ 1789, ξέσπασε ἐπιδημία πανώλης μὲ 1200 χριστιανούς νεκρούς, καὶ μιὰ δεύτερη ἐπιδημία τὸ 1792, καὶ τότε χάθηκαν 1100 ψυχές. Καὶ ἀπὸ τὸ 1776 ὅτε τὸ 1795 κυριαρχεῖ στὴν Ἀθήνα ὁ σκληρὸς ἐπίτροπος τῆς σουλτάνας, ἀδελφῆς τοῦ

16. Βλ. Ηαναγῆς Σκουζές, *Χρονικὸ τῆς σκλαβωμένης Ἀθῆνας*, Γ. Βαλέτας, Ἀθῆνα 1948, σ. 78, 81.

17. "Ο.π., σ. 231. Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆνα 1936, τ. 1, σ. 241.

18. "Ο.π., σ. 126.

19. Γ. Πλουμίδης, ὁ.π., σ. 244 σημ. 74.

‘Αβδούλ Χαμίτ, στὴν ὅποια ἀνῆκε ὁ Μαλικιανὸς τῆς Ἀθήνας, ὁ περιβόητος Χατζή ‘Αλῆς Χασέκης. Ωστόσο ὁ Σαμουῆλ δίδαξε στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ γιὰ 20 περίπου χρόνια, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς λειτουργίας της, γνωστῆς τὴν ἐποχή του μὲ τὸ δνομά του: τὸ Σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου. Ἡ ιστορία τοῦ σχολείου τέλειωσε μαζὶ μὲ τὸ βίο του, τὸ 1810.²⁰

‘Άλλο ἔργο τοῦ Σαμουῆλ ἔκτος ἀπὸ τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς δὲν μᾶς εἶναι γνωστό, ἔκτος ἀπὸ ἓνα Παρακλητικὸν Κανόνα εἰς τὸν “Ἄγιον Βησσαρίωνα, φαλλόμενον εἰς πᾶσαν ἀνάγκην δεινῶν”, ὁ ὅποιος ἔχει προστεθεῖ στὴν 3η ἔκδοση τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀγίου, ποὺ ἔγινε μὲ δαπάνη τοῦ Ἰωάννου Φλωρέσκουλου, μεγάλου βορνίκου τῆς Βλαχίας, στὴ Βιέννη ἡπὸ τοὺς Μαρκίδες Πούλιου τὸ 1797.²¹ Καὶ οἱ προηγούμενες δύο ἔκδόσεις ἔγιναν: ἡ πρώτη ἐπὶ Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα καὶ ἡ δεύτερη ἐπὶ Ἰωάννου Σκαρλάτου Γκίκα, ἡγεμόνων τῆς Οὐγγαροβλαχίας. Επισημαίνω αὐτὰ τὰ στοιχεῖα γιατὶ μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς τὶς Ἡγεμονίες, μὲ τὶς ὅποιες ὑποθέτω ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὁ Σαμουῆλ κάποια σχέση, ἀφοῦ βρίσκονται ἐκεῖ τὰ χειρόγραφα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν. Ἀργότερα ἔχουμε δύο παρουσίες τοῦ Σαμουῆλ: στοὺς καταλόγους συνδρομητῶν τῆς Γραμματικῆς τοῦ Καραϊωάννου, Βούδα 1796-97,²² καὶ στὴν Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμάτων τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, Λιψία 1806.

Τὸ 1797 σπουδάζει στὴ Σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου ὁ Δημήτριος Γεωργιάδης, ὁ ἕδιος ἀργότερα κατέχει τὴ θέση τοῦ τρίτου διδασκάλου στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἀπὸ τὸ 1803 ἐμφανίζεται καθηγητὴς στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο τῆς Κρατόβα. Δὲν ἔχουμε συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ στηρίξουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Δημήτριος Γεωργιάδης ἢ ὁ Ἰωάννης Γεωργιάδης κτήτορας τοῦ χφ τῆς Τέχνης Ρητορικῆς τοῦ Δαμοδοῦ τῆς ἔδιας βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας εἶναι συγγενεῖς τοῦ Σαμουῆλ. Τὸ ὅτι διωρεῖ τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ τὸ πρωτότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ βρίσκονται στὴν ἔδια βιβλιοθήκη σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα ποὺ ἀναφέραμε ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ μέλη τῆς ἔδιας οἰκογένειας.

Ενναγυρίζουμε στὸ χειρόγραφο ποὺ παραδίδει τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς. Στὴν περιγραφὴ ἀναφέρεται ὅτι στὰ φφ. 1-6 προτάσσεται πρόλογος: *Tῷ ἀναγινώσκοντι, Σαμουῆλ Ἀθηναῖος χαίρειν. Ἐζήτησα καὶ ἔλαβα τὸν πρόλογο σὲ μικροταίνια.* Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ περιεχομένου του

20. Βλ. Θ. N. Φιλαδελφεύς, δ.π., σ. 124-183.

21. Βλ. Ράστε, ἀρ. 157 καὶ Θ. Παπαδόπουλος, Α', ἀρ. 111.

22. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, ‘Ελληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. 1, ἀρ. 3028.

διαπίστωσα ότι είναι γραμμένος σε γλώσσα ἀρχαῖζουσα, σε ἀρκετά σημεῖα ίδιαίτερα δυσνόητη. Ήστόσο προέκυψαν ἀρκετά στοιχεῖα ἐνδιαφέροντα, νομίζω, τὰ δύοϊα θὰ ἐπισημάνω παρακάτω.

Καὶ πρῶτα βιογραφικὲς πληροφορίες ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλη πηγή, ποὺ ἀποκτοῦν ἔχωριστὴ σημασία γιατὶ μᾶς τὶς ἀναφέρει ὁ Ἱδιος.

‘Ο πόθος καὶ ὁ ἔρως τῆς θύραθεν φιλοσοφίας μᾶλλον ἢ τῆς καθ’ ἡμᾶς, ποὺ τὸν κατεῖχαν πάντοτε, τὸν πῆραν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀγκάλη τῶν γονέων του καὶ τὸν ὀδήγησαν στὰ σχολεῖα. Υπονοεῖ ἀσφαλῶς τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα, στὴν Σχολὴ Ντέκα, ὅπου οἱ 12 ὑπότροφοι μαθητὲς ἦταν ἐσωτερικοί.²³ Ἀργότερα τὸν ὀδήγησαν μακριὰ καὶ ἀπὸ τὴν πατρίδα του: ἀλλ’ ἵκε ποτε χρόνος, καθ’ ὃν δὴ καὶ τῆς ἡδίστης με πατρίδος ἀφαιρῶν εἰς ἔνως που τὰς ἡνίας διηύθυνεν ἐκεῖσε ἐπὶ πολλοῦ. Συνεχίζει παρακάτω ὅτεδ πάθος τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ ἔρως τῆς γνώσεως τῶν ὄντων, ταῦτα μοι ὡς ἐπέραστα, οὕτω γὰρ ἐγὼ δαιμονίζομαι, τοῦ καλλιέργησαν τὴν ἐπιθυμία, ὅστερα ἀπὸ τὴν μαθητεία κοντὰ στοὺς καλύτερους δασκάλους, μετὰ τὰ μουσοτροφεῖα καὶ τὴν καθ’ ὑποταγὴν ἐπιχρόνιον σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς βελτίστους, νὰ συγκεντρώσει τὰ μνημεῖα τῶν λόγων, τὰς βίβλους. Ἐκθέτει τὸν τρόπο ποὺ μελέτησε τὰ βιβλία. “Οσον ἔμοιγε οἶνον τε ἦν διεξοδικώτερον μετὰ κρίσεως τὴν ἀνάγνωσιν ποιεῖσθαι, ἀναγκαῖον μοι ἔδοξεν. Ἔπειτα κράτησε δσα τὸν ἐνδιέφεραν, τὰ ὑπόλοιπα ἔθεσε ἐκ ποδῶν, οὐχ ὅτι (μὴ τοῦτο οἶνον) μὴ ἀληθείας ἢ τέλους τοῦ ὠφελίμου ἔχόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ μοι ὑπουργεῖν τοῦ ζητουμένου ἐνεκα. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιπτώσεις ἔθεωρησε ἐπιτρεπτὸ νὰ γράψει σχόλια καὶ νὰ τὰ ὑποβάλῃ καὶ στὴν κρίση ἀλλων, τοῖς ἔμοι κρείττονιν. Στὴ διάρκεια αὐτῆς του τῆς ἀναζήτησης βρῆκε ὡς ἔγγιστα χειρῶν πόνημα σοφοῦ τινος. Πῶς τὸ βρῆκε; Θὰ μᾶς τὸ διηγηθεῖ.

Εἶχε ἀκούσει γι’ αὐτὴ τὴ Μεταφυσικὴ (ἐννοεῖ τοῦ Βικεντίου Δαρμόδου). “Ἐτοι ὅταν ἀπὸ τὶς Κυδωνίες γύρισε στὴν Ἀθήνα καὶ ἔμεινε ἐκεῖ τέσσερις μῆνες, τὴν ἀναζήτησε ἀλλὰ δὲν τὴ βρῆκε, πρὸς μεγάλη του λύπη. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἔφυγε γιὰ τὸ “Ἄγιον” Όρος, ὅπου παρέμεινε γιὰ λίγο, γιατὶ τὸν κάλεσαν εὐγενεῖς καὶ χρήσιμοι ἀνδρες ἀπὸ τὴν Αἶνο, τὴ γνωστὴ πόλη τῆς Θράκης, γιὰ νὰ σχολαρχήσει ἐκεῖ. Γιὰ τὴ σχολὴ τῆς Αἴνου, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι λειτουργοῦσε σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1652, οἱ πληροφορίες μας, ίδιαίτερα γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σαμουήλ, εἶναι ἔξαιρετικὰ περιορισμένες.²⁴

23. Βλ. Γ. Ψύλλας, δ.π., σ. 5. Περιγράφει τὸ οἰκοδόμημα τοῦ σχολείου καὶ τὰ 12 δωμάτια εἰς ἐνοίκισιν τῶν δώδεκα μαθητῶν ὑποτρόφων.

24. Εἶναι γνωστὸ ὅτι λειτουργοῦσε σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1652. Διδαχεῖ ὁ ἐκ Δρυΐνου πόλεως ἱερομόναχος Νικηφόρος, ἀργότερα μητροπολίτης Αἴνου. Τὸ 1796, σύμφωνα

Κατὰ τὸ ταξίδι, ἐπεὶ τὸ μὴ ἐξ οὐρίας, ως φασί, πλεῖν ἐπιτυχῶν ἦν, ἐπὶ νῆσον τινὰ ἥλθον. Δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς νήσου. "Αν πρόκειται γιὰ τὴ Λῆμνο, ἵσως νὰ ἐδίδασκε ἀκόμη ἐκεῖ Κοσμάς ὁ Λήμνιος, μαθητὴς τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου, ποὺ εἶχε διδάξει στὴν Ἀθήνα στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ ἀπὸ τὸ 1748 ὁς τὸ 1753, ὅπότε ἐγκατέλειψε τὴ Σχολὴ προτιμήσας τὴν ἴδιαν πατρίδα Λήμνου διπού ἐγκατεστάθη.²⁵" Αν πρόκειται γιὰ τὴ Σαμοθράκη, ποὺ εἶναι ἐπίσης πιθανό, δὲν ἔχουμε σχετικὲς πληροφορίες.

'Η παρουσίᾳ τοῦ Σαρουήλ στὶς Κυδωνίες, δὲν, διπού δηλώνει ὁ Ἰδιος, ἡ δίψα του γιὰ τὴ γνώση ὁδήγησε ἐκεῖ τὰ βήματά του, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὸ 1780, ἔτος ἔδρυσης τῆς Σχολῆς στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸν 'Ιωάννη Οὐκονόμου.²⁶

Στὸ νησί ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει συνάντησε κάποιο λόγιο, ὁ ὅποιος τὸν περιποιήθηκε, καὶ ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὅτι αὐτὸς τοῦ δάνεισε τὴ Μεταφυσικὴ ποὺ ζητοῦσε. 'Ἐπισημαίνει στὸν φιλόμουσο ἀναγνώστη ὅτι ἐπιμένει στὶς λεπτομέρειες ἵνα μὴ δόξῃ ἐξ ἀκόμη ψων τινῶν λαβεῖν τὴν βίβλον. Τὸ ἔργο ἦταν μὰ δλοκληρωμένη πραγματεία τῆς θεωρίας τῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλὰ σύντομη καὶ συνεπτυγμένη. 'Ηταν χωρισμένο σὲ δύο μέρη· τὸ πρῶτο: ἡ ἔκθεση τοῦ θέματος καὶ τὸ δεύτερο: τὰ ζητήματα καὶ οἱ λύσεις τῶν ἀποριῶν.

μὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Γερασίμου, ὃστερα ἀπὸ αἰτηση τῶν προκόπων, προσηλώθη στὸ σχολεῖο ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθεῖ ἡ ἐκκλησία τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Προδρόμου μέσα στὴν πόλη καὶ τὸ σταυροπηγιακὸ μοναστήρι τοῦ 'Αγίου Παντελεήμονος, τοῦ ὅποιου μετόχι ἦταν ἡ ἐκκλησία. 'Αργότερα (1832) μὲ ἄλλο σιγίλλιο προσηλώθη στὸ Σχολεῖο καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Θεοτόκου Σκαλωτῆς. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, «Τὰ Σχολεῖα τῆς Αίνου», ΔΙΕΕ 2 (1885) 82-107. Βλ. ἐπίσης καὶ Τρ. Εὐαγγελίδης, 'Η παιδεία ἐπὶ Τονδροκρατίας, 'Αθήνα 1936, σ. 63. 'Απὸ παραδρομὴ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Σχολὴ ἦταν ἐγκατεστημένη στὴ μονὴ 'Αγίου 'Ιωάννου Θεολόγου, ἀντὶ τοῦ σωστοῦ: στὴν ἐκκλησία τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Προδρόμου. Βλ. Μυστακίδης, δ.π. 'Ο Εὐαγγελίδης δίνει τὴν πληροφορία ὅτι διδάξει στὴ Σχολὴ τῆς Αίνου μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. ὁ Δωρόθεος, δὲν ἦρ λόγιος, τοῦ ὅποιου σώζονται 12 λόγοι στὴ μονὴ Βατοπεδίου, δρ. 565.

25. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, δ.π., σ. 205 κ.έ.

26. Βλ. Μ. Παρανίκας, Σχεδίασμα, 'Αθήνα 1867, σ. 113-114. 'Ἐκεῖ ἐδίδαξαν ὁ ἐκ Βρυούλων Εὐγένιος, ὁ ἀπὸ Μουδανίων Θεοδόσιος καὶ τελευταῖος Γρηγόριος ὁ Σαράφης. Βλ. Ρωξάνη 'Αργυροπούλου, 'Ο Βενιαμίν Λέσβιος, 'Αθήνα 1983, σ. 47-49. 'Ἐκεῖ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ γνώρισε καὶ τὸν Βενιαμίν Λέσβιο, ποὺ σπουδάζει στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸ 1779, ἵσως καὶ τοὺς Δωρόθεο Πρώτο καὶ 'Αθανάσιο Πάριο, ποὺ βρίσκονται τὸ 1786 στὴ Χίο. 'Αργότερα ὁ Σαμουήλ, ὃταν διδάσκει στὴν Ἀθήνα, ἐγγράφεται, μαζὶ μὲ ἄλλους 'Αθηναίους, συνδρομητὴς στὸ βιβλίο τοῦ 'Αθανασίου Παρίου, 'Ἐπιτομὴ εἵτε Συλλογὴ τῶν Θείων Δογμάτων, Λιψία 1806. Βλ. Δ. Σ. Γκίνης - Β. Μέξας, 'Ελληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, τ. 1, 'Αθήνα 1939, δρ. 403.

‘Ο Σαμουήλ φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ δτι πρόκειται γιὰ τὸ Συνταγμάτιον Μεταφυσικῆς τοῦ Δαμοδοῦ, τὴ συνεπτυγμένη μορφὴ δηλαδὴ τῆς μεγάλης Μεταφυσικῆς του, ποὺ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ ἀπὸ 7 ὁς σήμερα γνωστὰ χειρόγραφα. Ωστόσο ἡ ἔντονη ἐπιθυμία του νὰ βρεῖ τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποκαλύπτει, νομίζω, δσο καὶ ἀν ὁ Σαμουήλ ἐπισημαίνει ἀτέλειες, τὴ φήμη τοῦ συγγραφέα της, ποὺ διατηρεῖται ζωηρὴ στὶς τελευταῖς δεκαετίες τοῦ αἰώνα. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει δτι οἱ διδάσκαλοι τῶν Σχολείων τῶν Ἀθηνῶν, δπου ὁ Σαμουήλ διδάσκει ἀπὸ τὸ 1789, ἔχουν σπουδάσει στὰ Γιάννενα ἡ στὴν Πάτμο καὶ γνωρίζουμε δτι, τουλάχιστον στὸ ἔνα Σχολεῖο, τὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ, ὁ ἰδρυτής της Γρηγόριος Σωτήρης, σπουδασμένος γιὰ 6 χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, ἔχει κληροδοτήσει στὸ Σχολεῖο τὴν βιβλιοθήκη του ἀπὸ 600 τόμους. Βιβλιοθήκη διέθετε ἐπίσης καὶ ἡ Σχολὴ Ντέκα.²⁷ Άλλωστε ἡ τόλμη τοῦ Σαμουήλ νὰ διορθώσει, νὰ συμπληρώσει καὶ νὰ μεταφράσει ἔνα ἔργο φιλοσοφικό, ἐνὸς ἀναγνωρισμένον λογίου τῆς ἐποχῆς του δίνει τὸ μέτρο τῆς δικῆς του κατάρτισης ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας. Διδάσκαλοί του στὴ Σχολὴ Ντέκα ἦταν ὁ Ἀθηναῖος Βησσαρίων Ροῦφος (1740-1748 στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ καὶ 1750-1766 στὴ Σχολὴ Ντέκα), σπουδασμένος στὰ Γιάννενα, καὶ ὁ μαθητής του Σωφρόνιος Μπάρμπανος (1766-1773).²⁸ Ἐπισημαίνω ἀκόμη τὴν παρατήρησή του δτι κάνει αὐτὴ τὴν προσπάθεια, γιατὶ λείπουν ἀπὸ τὸ γένος τέτοια βιβλία: εἰς νοῦν θέμενος τὴν ἔλλειψιν τοιούτων βιβλίων ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους. Εἶναι γνωστὸ δτι ὁς τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφει ὁ Σαμουήλ, τὸ 1787, δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ κανένα ἔργο Μεταφυσικῆς στὰ Ἑλληνικά. Τὰ ‘Τυπωμένα τοῦ Κορυδαλέα, τὸ ἔργο τοῦ Βούλγαρη καὶ οἱ μεταφράσεις του τῶν ἔργων τοῦ Genovese, τοῦ Duhamel καὶ τοῦ Gravéstande κυκλοφοροῦσαν χειρόγραφες,²⁹ καθὼς καὶ οἱ γνωστὲς μεταφράσεις τοῦ Baumeister, τῶν λογίων διδασκάλων τῶν σχολῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου.³⁰

27. Βλ. I. Μπενιζέλος, ὅ.π., σ. 124.

28. Βλ. I. Μπενιζέλος, ὅ.π., σ. 122, 124.

29. Τυπώθηκαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Ζωσιμάδες στὴ Βιέννη: Τὸ δικό του ἔργο: E. Βουλγάρεως, *Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς*, τόμοι 3, Βιέννη 1805, καὶ ἀπὸ τὶς μεταφράσεις του *Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς Γενοντισίου*, Βιέννη 1806, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν Γ. I. S. Γραβεσάνδου*, Μόσχα 1805. Ἡ μετάφραση τῆς Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς τοῦ Duhamel παρέμεινε ἀνέκδοτη.

30. Βλ. A. Camariano-Cioran, *Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 217 κ.έ. Πρόκειται γιὰ τὶς μεταφράσεις τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Baumeister ἀπὸ τοὺς N. Ζερζούλη, I. Φουρναΐο, N. Βάρκοση, καὶ τὸν Δ. Βάρκοση, καὶ τὸ ἔργο τοῦ A. Ψαλλίδα πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνος.

‘Ο Σαμουήλ θεωρεῖ τὸ μέγιστον μειονέκτημα τῆς Μεταφυσικῆς τὸ ὅτι εἶναι γραμμένη στὴν ἀπλὴ φράση. Καὶ αὐτὸ θὰ ἀναλάβει νὰ τὸ διορθώσει μεταγλωτίζοντας τὸ ἔργο στὴν ἀρχαιοελληνικὴ γλώσσα. Δὲν ἔχω στὴ διάθεσή μου ὄλοκληρο τὸ ἔργο, ἀν λάβουμε ὅμως ὑπόψη μας τὴ γλώσσα τοῦ Προλόγου, πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξεζητημένη ἀρχαῖζουσα γλώσσα, μὲ περίπλοκη σύνταξη, ποὺ καθιστᾷ τὸ κείμενο ἐξαιρετικὰ δυσνόητο. ‘Ο Σαμουήλ. δὲν εἶναι βέβαια ὄμοιος οὔτε ὁ πρῶτος ποὺ προχωρεῖ σ’ αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα. Εἶναι ἀρκετοὶ οἱ λόγιοι ποὺ γράφουν αὐτὴ τὴ γλώσσα, ἡ μεταγλωτίζουν ἔργα ἄλλων λογίων προκειμένου νὰ τὰ τυπώσουν. ’Αναφέρω πρόσχειρα γιὰ παράδειγμα τὴν ‘Οδὸν μαθηματικῆς τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη, ποὺ ἔξεδωκε ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος στὴ Βενετία τὸ 1749: καὶ λυθεῖσαν τῇ τε φράσει τῆς λέξεως καὶ τῇ σαφηνείᾳ τῶν νοημάτων.³¹ Καὶ τὰ Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς τε καὶ Ἀλγέβρας τοῦ *De La Caille*, μεταφρασθέντα ὑπὸ Σπυρίδωνος Ἀσάνη, εἰς τὴν καθωμιλημένην ἐλληνικὴν ... ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἐλληνίδα μεθερμηνεύσατο Ἰωνᾶς ὁ Σπαριώτης, Βενετία 1797.³² Ἀλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης στὰ Προλεγόμενα τῆς Λογικῆς του, Λιψία 1766, ἔχει ἐκσυρίξει τὰ χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάρια (σ. 49). ‘Ο Κούμκας παρατηρεῖ σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασιν τῆς γραφομένης γλώσσης ὅτι ἀφοῦ ὁ κλεινὸς Εὐγένιος ἀπεδοκίμασε τὴν χυδαϊκὴν γλῶσσαν, ἥρχισαν πάλιοι οἱ διδάσκαλοί μας νὰ κρατῶνται ἰσχυρῶς ἀπὸ τὴν παλαιάν. ’Η προσπάθεια τοῦ Δαμοδοῦ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. καὶ τοῦ Καταρτζῆ ἀργότερα, στὴν καρδία τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ (τὸ 1784), γιὰ τὴν καθιέρωση, ὡς ἀποκλειστικοῦ γλωσσικοῦ ὄργάνου, τῆς ἀπλοελληνικῆς, τῆς φυσικῆς γλώσσας, καθὼς κάμνουν τώρα καὶ τὰ ἄλλα πολιτισμέρια ἔθνη τῆς Εὐρώπης (χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ δυὸ τὴν ἴδια ἐπιχειρηματολογία). ἀστόχησαν. ‘Ο Κ. Θ. Δημαράς ὀλλωστε ἐπισημαίνει ὅτι ἔνα ἀπὸ τὰ κυριότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ εἶναι ἡ συνείδηση τῶν δεσμῶν τοῦ μεταγενέστερου κόσμου πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἀπέλιπε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ λογιοσύνη. Καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει κύτη τὴν ξαφνικὴ στροφὴ μέσα στὸν 18ο αἰώνα πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν.³³ ‘Ο Σαμουήλ, ὁ-

31. E. Legrand, *BH*, XVIIIe s. A' ἀρ. 375, σ. 369.

32. B. E. Ράστε, ‘Ἐλληνικὴ Βιβλιογραφία’, Αθήνα 1969, ἀρ. 174, καὶ Θ. Παπαδόπουλος, A', ἀρ. 3262.

33. K. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Αθήνα 1977, σ. 53-55. «Ἄτῃ ἡ στροφὴ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἔνα ἀπομονωμένο φαινόμενο· συναντιέται πάντως μὲ μιὰ κύριωσαν αἴγλη τοῦ ἐλληνικοῦ ὄντος, φαινόμενο ποὺ ἀνιχνεύουμε μέσα στὸν

παδὸς τοῦ ἀσυμβίβαστου ἀρχαῖσμοῦ, θεωρεῖ τὴ γλώσσα τῆς Μεταφυσικῆς ἀπαράδεκτη καὶ τὴν μεταγλωττίζει πρὸς δρατέραν κατάληψιν. Ἐπίσης συνεχίζει δτὶ τὸ πρωτότυπο ὑστεροῦσε τόσο ὡς πρὸς τὴν διατύπωση τῶν ἔννοιῶν, δσο καὶ τὴ σύνταξη καὶ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς. Ἐτσι διέφευγε ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη ἡ ἔννοια τῶν λεγομένων ἀπὸ τὴ σύγχυση καὶ τὸν φυρμόν, τὴν ἐλλειψιν καὶ τὴν ὑπερβολήν. Καὶ συνεχίζει τὸ διάλογο μὲ τὸν ἀναγνώστη: Ἀλλὰ ἀπὸ ποὺ τὰ εἶχε αὐτὰ ὁ Βικέντιος, θὰ εἰπεῖς. Ἐγὼ θὰ σοῦ εἰπῶ, γράφει.

"Οσα φιλοσοφικὰ ἔργα δὲν ἔχουν ἀκόμη τυπωθεῖ, κυκλοφοροῦν ἀντιγεγραμμένα, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἀπὸ ἄλλου εἰς ἄλλον μεταπηδοῦν, ἀνάγκη καὶ μῶμον ὑφιστάναι. "Οπως δταν ἔνας πατέρας ἀμελήσει τὸ γιό του καὶ αὐτὸς ἀπὸ κακὲς συναναστροφὲς φθάσει στὴν κορυφὴ τῶν δεινῶν, οὐδαμῇ τῇ ἐσχάτῃ ἐμπέσει κατηγορίᾳ, ἔτσι καὶ τὸ ἀκοσμον τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσουμε σὲ ἔναν ἄλλα σὲ πολλούς. Γι' αὐτὸ συνέβη νὰ ἔχει συμβάλει ἄλλος ἐλλιτῶς καὶ ἀμυδρῶς, ἄλλος ἀτάκτως, δπως εἶδα. Τί ἔπρεπε νὰ κάμω; νὰ τὰ ἀφήσω ἔτσι; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πῶς; πρόσεχέ με πρὸς Διός.

"Ο Θεὸς ἔκαμε ἐλεύθερη τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἅρα στὸ γέρι σου εἶναι ἡ τὴν πρώτη μορφὴ τοῦ ἔργου ἡ τὴ δική μου ἡ καὶ καμία νὰ μὴν ἀναγνώσεις καὶ νὰ προσπεράσεις.

"Ἐτσι λοιπὸν βρῆκα αὐτὴ τὴ βίβλο τῆς Μεταφυσικῆς, κλάουσαι σχετλίως πάνυ, οὐ τοσοῦτον τῇ ἀκοσμίᾳ, δσο γιὰ τὴν ἀδυναμία τῆς κατανόησής της ἀπὸ τοὺς λογίους. Καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισα νὰ μπῶ στὸν ἀγώνα καὶ τὸν πολὺν πόνον, ἐπειδὴ σκέφτηκα πόσο λείπουν ἀπὸ τὸ γένος μας τέτοια βιβλία. "Αν καὶ δὲν τὴν ἔθεσα εἰς κοινὸν φᾶς ἀκόμη, κοπίασκ γιὰ μένα καὶ ἄλλους λογίους ἀνδρας. Πῶς τὸ ἔκαμα; Ἐτσι:

Πρῶτον ὡς πρὸς τὴ διαίρεση τῶν βιβλίων. "Ηταν χωρισμένο σὲ δύο: Ὁντολογία καὶ Πνευματολογία. Πρὸς δρατέραν κατάληψιν, τὸ διαίρεσα σὲ τρία: Ὁντολογία, Θεολογία καὶ Πνευματολογία. Μετέβαλλ καὶ τὴν διαίρεση τῶν κεφαλαίων, ἀνάλογα μὲ τὸ σημεῖο ποὺ ὄλοκληρώνεται ἡ ἔννοια. Ἀλλὰ καὶ εἰς νομὰς σελίδων ὑπέστη τὴν καθ' ἡμᾶς διαιρεσιν, πρὸς εὐχερῆ γνῶσιν. Καὶ δχι μόνον αὐτὰ ἄλλὰ ἐπεξηγήσεις ἐρμηνείας δίκην καὶ γνῶμες ἄλλων φιλοσόφων μὲ δσες γνωστικὲς καὶ διανοητικὲς δυνάμεις ἔχω πρόσθεσα. Πολλοὶ λένε δτὶ ἵσως θὰ δυσκολέψω τὰ πράγματα μὲ δσα

ελληνικὸ συνειδησιακὸ χῶρο σὲ δλη τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὸ ὄποιο βλέπουμε νὰ ἔχει ἀφετηρίες ποικίλες». (Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ σ. 55.)

έκαμα, τὸ ξέρω, ἀλλὰ σὺ ἀκολούθησε ὅποιώ τάγματι βούλῃ, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ θὰ σοῦ παρουσιάσω παρακάτω.

Ἄπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐπαγγέλλονται τοὺς φιλοσόφους, πολλοὶ εἶναι ἔκεινοι ποὺ εἶχαν μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ πέτυχαν τὸ σκοπό τους, κανεὶς ὅμως δὲν ἔφθασε στὴν ὄλοκλήρωσή του, τὸ ἵδιο καὶ οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσοφούντων, πολλὰ ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συλλάβει ὁ νοῦς μας ὡς ἐντελῶς ἀκατάληπτα καὶ σιωπῇ μέχρι τοῦτο τώρα σιγῶνται, εἰασα[ν]. ποῖα εἶναι αὐτὰ θὰ εἰπεῖς; πρὸ πάντων ἡ τῶν σωμάτων φύσις, τὴν ὅποια νομίζω ἐδῶ διαφώτατος Βικέντιος διεξέθετο, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ περιττὸ στοὺς νοῦν ἔχοντας. Οὐδὲν ἀλλὰ καὶ τοῦ κύκλου τὸ τετράγωνον, τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν παλιρροιῶν, τῆς μαγνήτιδος ἢ πρὸς πόλον ἐλξις, ἢν ἀναφέρω λεπτομερῶς θὰ μακρηγορήσω· τὰ θέματα αὐτὰ εἰς ἀγνωσίαν κείμενα τῶν ἀρίστως φιλοσοφησάντων, τὰ παρουσίασαν ὡς ἀξιοθαύμαστα ἀκούσματα.. Ἀλλοι τουγαντίον ποὺ πολὺ μικρὸ μέρος κατέχουν τῆς φιλοσοφίας, κινοῦνται μὲ σοβαροφάνεια, περιφρονοῦν τοὺς ἄλλους ὡς δῆθεν ἀμούσους, κρίνουν τὰ σπουδαῖα καὶ βρίσκουν στὰ σοφὰ σφάλματα. Σ' αὐτοὺς ἀρμόζει τὸ τοῦ Παλλαδᾶ:

»καὶ λόγιός περ ἐών, ἀλογώτατον, ἔσχες ὄνειδος
»ὡς ἐπιθυμήσας οὐρανίης ἀνόδου.

Ἄλλοι δὲ ἀπὸ αὐτοὺς οὔτε στὸ ἄκρον τῆς φιλοσοφίας ἔφθασαν οὔτε ἔμειναν στὰ προπύλαια, ἀλλὰ, ἀφοῦ ἔφθασαν στὸ μέσον, νομίζουν ὅτι εἶναι ἀρκετό. Οἱ μὲν πρῶτοι ἔξυψώνουν τὰ καλὰ τὰ δικά τους μὲ μέτριον ἐπαίνο καὶ τὰ φαῦλα δὲν μέμφονται καθόλου. Οἱ ἄλλοι τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ἀκρίτως ἀνακατεύουν καὶ θαυμάζουν τὰ ψόγου ἀξια ἐνῷ ἀπὸ φθόνο λοιδοροῦν τὰ καλά. Τοὺς ἀξίζει τὸ ἀδέσποτον ἔκεινο:

ὅ φθόνος ἐστὶ κάκιστος, ἔχει δέ τι καλὸν
ἐν ἑαυτῷ. τήκει γὰρ φθονερῶν δύματα καὶ κραδίην.

Οἱ δὲ μὲ τὴ δύναμη τῶν λόγων τους καὶ μὲ τὴν διάκριση τοῦ σοφοῦ μηδὲν ἄγαν, δσα οἰκεῖα, δσα ξεῖνα τῶν συγγραμμάτων ἀναθεωροῦν καὶ φαίνεται δτὶ δμοιάζουν μὲ τοὺς πρώτους, διότι ἔκεινοι μὲ μόνη τὴν προαίρεση χρησιμοποιοῦν τὴ συμμετρία, αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν τὴ γνωστικὴ δύναμη, τὸ λόγο γιὰ τὴ συμμετρία. Καὶ εἶναι φανερὸ ἄρα τὸ λεγόμενο σὲ δσους ἔχουν τὸ γνῶθι σαντόν, διότι καθένας ποὺ μετέχει τῶν λόγων μετρίων, πολὺ ἦ λίγο, ἔξετάζων τὸν ἑαυτόν του, θὰ γνωρίσει αὐτὸ ποὺ λέμε τώρα, καὶ καμὰ φορὰ θὰ ὅμολογήσει τὴν ἀγνοιά του, ὅπως λέει ὁ Κορυδαλλεύς.

Αύτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ τάγματα τῶν φιλοσόφων. Ἐσὺ νὰ συμφωνήσεις μὲ δποιο θέλεις ἢ ἀν τυχὸν δὲν θέλεις καὶ ἔχεις ὅλη γνώμη, ἐγὼ σὲ θέλω. Αὐτὰ σου λέγω λοιπόν.

Σοῦ παρέθεσα τραπέζι φτωχικό, ἀφοῦ εῖμαι ἀπορος. Λίγα ἐδέσματα σοῦ ἔξειθεσα ἄλλὰ οἰκεῖα πέψεως, Καλοῦμε (στὸ τραπέζι) δλους φιλοφρόνως καὶ ἔκείνους ποὺ δὲν τρῶνται καρυκευμένα καὶ ἔκείνους ποὺ τρῶνται ἔνα εἶδος τροφῆς... γιὰ δλους αὐτοὺς θὰ ὑπάρξει τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ προσφιλές. Ἀν θέλεις μὴν πρασεγγίσεις καθόλου στὴν πόρτα ἢ ἀν πλησιάσεις ρίζε μιὰ ματιὰ στὰ παρατεθειμένα καὶ μὴν πλύνεις τὰ χέρια σου, ἀφοῦ θὰ φύγεις. Ἀλλὰ λέγω πράγματα ποὺ σου εἶναι ἀρεστά; Μὴν ἔλθεις ὅμως μὲ σκοπὸν νὰ κακολογήσεις, αὐτὸς ποὺ ἔχει σκοπὸν νὰ κακολογήσει καὶ δὲ διαχρίνει τὰ καλὰ ἀπὸ τὰ φαῦλα καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ρήτωρ γίνονται ἀντικείμενα τῆς μεμψιγορίας.

Δὲν παρατιθέμεθα τὸ βιβλίο μας σὲ μωμοσκόπον. Σ' αὐτὸν ποὺ δρθῶς κρίνει τί θὰ εἴπεις; Θὰ δεχοῦμε τὶς παρατηρήσεις του γιὰ δσα περιττὰ ἢ ἐλλειπτικὰ ἢ κακῶς κείμενα ἢ ποὺ ἔχουν παρεξηγηθεῖ ἢ δποια ἄλλα σφάλματα. Γιατὶ ὁ κριτὴς τῶν λόγων δὲν θὰ κάμει δσα οἱ μωμοσκόποι.

Ἐγὼ δπως μποροῦσα ἔκαμα, χωρὶς νὰ ἔχω τὴν ἀνεση καὶ τὴν εὔκαιρια. Ἐδῶ τελειώνει ὁ Πρόλογος.

Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ γνωστοῦ λογίου Δωροθέου Βουλησμᾶ ἔχει διασωθεῖ μιὰ ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1788. Γράφει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἀπευθύνει: εἰς τὸν δόντα βίβλον εἰς ἀνάκρισιν, χωρὶς νὰ κατονομάζει τὸν ἀποδέκτη.³⁴ Εἶναι γνωστὸ δτι ὁ Βουλησμᾶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κηρυκτικὸ ἔργο του, ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν ἀνάκρισιν βιβλίων ποὺ ὑποβάλλονται στὴ Σύνοδο γι' αὐτὸ τὸ σκοπό. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἀνέφερα προκύπτει δτι ὁ ἀγνωστὸς μας ἀποδέκτης ἔχει ὑποβάλει πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο στὸν Πατριάρχη ἔνα ἔργο του γιὰ τὸν καθιερωμένο ἔλεγχο, προκειμένου νὰ τὸ τυπώσει. Πρόκειται γιὰ μιὰ μετάφραση κάποιου ἔργου τοῦ Δαμόδοῦ. Ὁ Βουλησμᾶς ἀναφέρεται μὲ ἔντονη εἰρωνείᾳ στὶς παρατηρήσεις τοῦ μεταφραστῆ σχετικὰ μὲ τὶς ἐπεμβάσεις του στὸ πρωτότυπο, δτι δηλαδὴ τὰ ἐλλείποντα προσαναπληρώσας καὶ τὰ ἀσαφῆ διασαφήσας καὶ τὰ ἀκαλλῆ διὰ τῆς μεταφράσεως καλλωπίσας, τὴν πολυπραγμάτευτον βίβλον του συνέταξε. Τοῦ ὑπενθυμίζει ἀκόμη τὶς αὐστηρὲς κρίσεις ποὺ τοῦ εἶχε διατυπώσει σχετικὰ μὲ τὸ ὄφος του πέρυσι (ἐπομένως τὸ 1787, χρονολογία ποὺ ἀναφέρεται στὸν τίτλο του ἔργου). Ἐσὺ δμως, τοῦ γράφει, ἔκεινο λαβὼν τῷ Πατριάρχῃ λεληθύτως προσήνεγκας. Τοῦ δηλώνει δτι ὁ

34. Βλ. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, δ.π., σ. 358-361.

λόγος πού καθυστερεῖ τὴν χρίση εἶναι ὅτι δὲν βρῆκε ἀκόμη τὰ γυνήσια συστήματα τοῦ Δαμοδοῦ, ώστε νὰ τὸ παραβάλει καὶ νὰ κάμει δικαίαν κοίσιν. Τοῦ προτείνει, ἂν τὸ δέχεται, νὰ ἀναθέσει αὐτὸ τὸ ἔργο σὲ δύο μαθητὲς τοῦ Δαμοδοῦ, ποὺ βρίσκονται στὴν Πόλη, καὶ ἔχουν τὰ βιβλία τοῦ δασκάλου τους καὶ ἀνὰ στόμα τὰς ἐκείνου φωνάς. Περιμένει νὰ τοῦ γράψει σχετικά, καὶ ἀν διαφωνεῖ νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὸ ἔργο, νὰ τὸ καταπιεῖ ὅπως ὁ Κρόνος τὰ παιδιά του καὶ ἔτσι νὰ πέσει στὸ κενὸ τὸ ἐπινοηθὲν μυθολόγημα.

Τὸ μοναδικό, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, χειρόγραφο ποὺ παραδίδει μετάφραση ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ εἶναι τὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Βουλησμᾶ ταιριάζουν ἀπόλυτα. Καὶ οἱ λέξεις ἀκόμη ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀναφέρονται στὸν τίτλο: μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα... πρὸς δραστέραν κατάληψιν. 'Ο Πρόλογος τοῦ Σαμουήλ ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀποδίδει ὁ Βουλησμᾶς στὸ նφος τοῦ ἀποδέκτη: τὸν τερατώδη κόμπον, τὴν ὑπόκροτον λέξιν καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητα γραμμένος σὲ նφος ἀφιλόσοφον, ἀσαφὲς καὶ δυσκατάληπτον.

"Ολα τὰ παραπάνω στοιχεῖα μὲ նδηγούն στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἄγνωστος ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βουλησμᾶ ἔχει πολλὲς πιθανότητες νὰ εἶναι ὁ Σαμουήλ Κουβελάνος καὶ τὸ ἔργο του: ἡ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς, ποὺ τὴν ὑπέβαλε ἀμέσως μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσή της πρὸς ἀνάκρισιν.

'Ο Βουλησμᾶς ἔχει γνωστοὺς δεσμούς μὲ τὸ Κοινὸ Σχολεῖο τῶν Ἀθηνῶν. "Οταν τὸ 1777 πέρασε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἐπρομήθευσε διδάσκαλο στὴ Σχολὴ τὸν λόγιο Δημήτριο Βόδα η Βόνδα ἐξ Ἰωαννίνων, ποὺ δίδαξε ἔκει ἀπὸ τὸ 1777-1782.³⁵ Εἶναι γνωστὸς ὁ φιλικὸς δεσμὸς τοῦ Βουλησμᾶ μὲ τὸν διδάσκαλο I. Μπενιζέλο καὶ τὴν οἰκογένειά του.³⁶ 'Ο Σαμουήλ δίδαξε στὸ Κοινὸ Σχολεῖο ἀργότερα, ἀπὸ τὸ 1789, παράλληλα μὲ τὸν I. Μπενιζέλο. 'Η ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Βουλησμᾶ αὐτὴ τὴν ἐποχή, ἀν նπάρχει, լσως θὰ μᾶς ἔδινε κάποια στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπόθεση. Τὸν γέροντα Σαμουήλ, ποὺ ἀναφέρει ὁ Βουλησμᾶς σὲ γράμμα του τῆς 23 Ἰουλίου 1781, ὁ ὄποιος μαζὶ μὲ τὸ μαθητὴ τοῦ Μπενιζέλου Ἰωαννίκιο τοῦ ἔφερε

35. Γνωστὸς λόγιος καὶ ἱεροκήρυκας, εἶχε συγγράψει ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Λόγους του καὶ Ἐπιτομὴ Θεολογική. Στὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ δίδαξε "Ἐλληνες συγγραφεῖς, τὴ Λογικὴ καὶ Φυσικὴ τοῦ Κορυδαλέα καὶ τὴ Ρητορικὴ τοῦ Ἐρμογένους. Βλ. Θ. N. Φιλαδελφεύς, δ.π., σ. 196 κ.ε. καὶ T. Γριτσόπουλος, δ.π., σ. 4-5.

36. Βλ. M. I. Μανούσακας, «'Η "Διδασκαλία Χριστιανική κατ' ἐρωταπόκρισιν", ἀγνοημένο αὐτόγραφο ἔργο (1780) τοῦ Ἰωάννου Μπενιζέλου. 'Η ἀλληλογραφία τοῦ συγγραφέα (1780-82) μὲ τὸν Δωρόθεο Βουλησμά», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλ. ληγικά* 3 (1990) 7-96.

τὰ νέα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. "Αν τὸ γέροντα ἀποδίδεται στὸν μοναχό, θὰ μπορούσαμε ἵσως νὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸν Σαμουῆλ Γεωργιάδη. Εἶναι πολὺ πιθανὸ αὐτῇ τὴν ἐποχὴν νὰ ταξίδεψε στὴν Πόλη, σύμφωνα μὲ δσα ἀναφέρει στὸν Πρόλογο.³⁷

Αὕτῃ εἶναι ἡ μικρὴ ἴστορία τῆς μετάφρασης ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ κώδικας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Ἐλπίζω νὰ ἀποκτήσω καὶ ἔγὼ μὲ τὴ βοήθεια κάποιου φίλου λογίου ὀλόκληρο τὸ κείμενο, νὰ τὸ συγκρίνω μὲ τὸ πρωτότυπο τοῦ Συνταγματίου τοῦ Δαμαδοῦ καὶ νὰ ἐπισημάνω τὶς διαφορὲς καὶ τὶς ἐπειβάσεις τοῦ Σαμουῆλ. Τότε θὰ πληροφορηθοῦμε τὸ μέτρο τῆς λογιοσύνης του καὶ τὶς πηγές του, τὰ βιβλία ποὺ χρησιμοποίησε σὲ αὐτό του τὸ ἐγχείρημα. "Ως τότε τελειώνω μὲ τὰ δικά του λόγια: σὺ δέ μοι, οὐδὲν ἄλλο παρ' ἡμῶν ἀκούσεις, δις τις γε εἰ, ὅτι μὴ δὴ τὸ ἔρρωστο ἐκ γὰρ τοῦ εἶναι ἡ μὴ εἶναι οὗτο τὸ πρᾶγμα, ἀληθῆς ὁ λόγος γίγνεται, σοφῶν λόγος εδὲ ἔχει δηθείς.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τὸ κείμενο παραδίδεται ἀπὸ ἓναν μόνο κώδικα καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ διτεῖναι τὸ αὐτόγραφο τοῦ συγγραφέα. Ἡ γλώσσα εἶναι λόγια ἐξεζητημένη καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα τὸ κείμενο καθίσταται δυσνόητο. Τὸ χειρόγραφο εἶναι γραμμένο ἀπὸ ἔμπειρο γραφέα μὲ ἐπιμέλεια. Ἐπισημαίνονται τὰ ἐλάχιστα λάθη καὶ διορθώνονται. Διορθώνεται ἐπίσης ἡ στίξη καὶ γράφονται μὲ κεφαλαῖα γράμματα οἱ λέξεις μετὰ τὴν τελεία.

Βουκουρέστι, Βιβλιοθήκη Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, χφ. ἀρ. 92 (61)

Αὐτόγραφο

φ. 1 *Μεταφυσική*, συντεθεῖσα μέν, καὶ συνεργασθεῖσα, ἐκ τε παλαιῶν, καὶ νέων, παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Βικεντίου Δαμαδοῦ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας,¹ μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα ἄλλα καὶ κατὰ τάξιν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων τεθεῖσα καὶ μὴν καὶ διασαφηνισθεῖσα πρὸς ὁροτέραν κατάληψιν, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ διδασκάλου

37. 'Ο Μ. Μανούσακας, ποὺ ἔκδίδει καὶ σχολιάζει τὴν ἐπιστολή, διστάζει ἐπίσης νὰ τὸν ταυτίσει. "Ο.π., σ. 76-79.

1. cod. Κεφαληνίας.

ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΟΝΑΧΟΥ Γεωργιάδον τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν. αψπζφ - ἀπριλλίου κυν.

φ. 2 Τῷ ἀναγινώσκοντι, Σαμονῆλ Ἀθηναῖος χαίρειν.

Τί τοῦτο; τυχὸν ἐρεῖς· ἀλλ' ἐπίσχες, φιλεπιστῆμον, ἔστ' ἀν καὶ τὰ λοιπὰ προσμάθης. Παρὰ σοὶ γὰρ κεῖται μὴ μόνον τῶν παρὸν ἔμοῦ τοῦ ἐστιάτορος παρατεθειμένων γεύσασθαι, δαιτυμόνι ὄντι, ἀλλὰ δὴ καὶ μὴ δλως τῇ τραπέζῃ προσεγγίσαι· ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς ὕστερον μαθήσῃ διεξοδικώτερον· νῦν δε.

Ἐμοὶ μὲν πόθος τε καὶ ἔρως φιλοσοφίας, τῆς θύραθεν μᾶλλον ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς, πρὸς τὸ μήπω κεκριμένον ἐγένετο οὐ σμικρός, δις με οὐ μόνον πατοφας μὲν τὸ πρόσθεν, μητρώας δὲ τὸ μετέπειτα ἀγκάλης ἀφέλκων τοῖς μουσείοις ἐτίθετο· ἀλλ' ἥκε ποτε χρόνος, καθ' ὅν δὴ καὶ τῆς ἡδίστης με πατοίδος ἀφαιρῶν ἐς ἔώας που τὰς ἡνίας διεύθυνεν. Ἐκεῖσε ἐπὶ πολλοῦ, ἀλλὰ τί χρὴ λέγειν καθ' ἴστορίαν τὰ κατ' ἐμέ; Πόθος φιλοσοφίας, ἔρως γνώσεως τῶν ὄντων, ταῦτά μοι ὡς ἐπέραστα· ταῦτά μοι ἡδονῆς τῆς πρώτης καὶ ἐσχάτης πλήρης οὗτο γὰρ ἐγὼ δαιμονίζομαι· οὐ σοὶ δεῖγμα περιφανὲς τὸ δοκοῦν σοι, δὸς δ' εἰπεῖν τὸ ἐπὶ σοὶ ἐπάγει ὡς ἀληθέστατα· καὶ εἴσῃ μον τὸ λεγόμενον πρὸς (φ. 2β) σεαντὸν ἀναβάλλων τὸν νοῦν. Οὗτοσὶ μὲν οὖν ὁ τῆς γνώσεως ἔρως, οὐ μόνον τοῖς ἀκονθεῖσι παρὰ τῶν κρειττόνων μυουμένοις τῶν λόγων, τὸν νοῦν ἐπιβάλλειν δεῖν ἔκρινε καὶ τούτοις τὰς μετὰ τὰ μουσοτροφεῖα καὶ τὴν καθ' ὑποταγὴν ἐπιχρόνιον σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς βελτίστους ἔμοῦ τῇ γνωστικῇ δυνάμει διατοιβάς ἐνθεῖναι, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀκμὴν μειζόνως παρώτρουνε· καὶ τῇ ἐγχρονίῳ κρίσει τῶν λεγομένων, τῇ μηδὲν τῶν ἀκονθέντων, καὶ τῷ σμικρῷ ποτε γενητικῷ τοῦ εὐτελοῦς νοὸς συνηγορούμενος πολλὰ ἔχειν με τὰ μημεῖα τῶν λόγων ἀνὰ χεῖρας κινῶν οὐκ ἐπαύσατο. Μαρτυρεῖ δέ μον τοῖς λεγομένοις φιλοσόφων τῶν θίασος (οἷς δὴ μεγάλας τὰς χάριτας καθομολογῶ) ἐπιδαψιλεύων μοι τὰς πολλὰς τῶν βίβλων πῶς δ' ἔχω τῆς γνώμης περὶ τὰς βίβλους τὰς τ' ἐμὰς καὶ ἄλλας παρὰ ταῦτας νῦν ἥκω σοι ἐρῶν.

Περὶ μὲν πάσας Διεποντον βίβλους πρῶτον δσον ἔμοι γε οἶόν τε ἦν διεξοδικώτερον μετὰ κρίσεως τὴν ἀνάγνωσιν ποιεῖσθαι ἀναγκαῖόν μοι ἔδοξεν· εἴθ' οὗτο τὰ μὲν τῶν ἀναγινώσκομένων πρὸς ὄντησιν ἐρανίζεσθαι, τὰ δ' ἐκποδῶν τιθέναι, οὐχ δτι (μὴ τοῦτο οἶον) μὴ ἀληθείας ἢ τέλους τοῦ ὀφελίμου ἔχόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μή μοι ὑπονογεῖν τοῦ ζητουμένου ἔνεκα. Καὶ ἐπὶ πολλῶν ἀρα θέμις μοι ἔδοξεν ἀνάπτυξιν καὶ δυνατὰ σχόλια συγγράφειν, μετὰ ταῦτα τοῖς ἐμοῦ κρείττονι τοὺς λόγους ἐπιστέλλοντι πρὸς κρίσιν· οὗτως \οὖν / ᔁχων γνώμης περὶ τὰ εἰρημένα ὡς ἔγγιστα χει-

ρῶν καὶ γληγῶν πονήματι σόφου τινος ἔξευρον· ὅπως δὲ καὶ τοῦτο μοι ἐπιγέγονε, νῦν ὁρτέον.

(φ. 3) Κνδωνίηθέν ποτε Ἀθῆναζε ἀφικόμενος, περὶ μῆνας τέσσαρας τὰς ἐκεῖσε διατριβὰς ἐποιησάμην· ἐκεῖσε μὲν οὖν διερευνήσας ἐπὶ πολλοῦ περὶ τῆς μεταφυσικῆς εὐρεῖν (ἀκηκοώς γὰρ ἦμην ταύτης) ἐπέτυχον ἥκιστα τοῦ σκοποῦ καὶ λύπη μοι ἐντεῦθεν τὸ δυσχερές δὴ προύξενησεν, ἀλλ’ ἦτο δόξα τῷ Κυρίῳ πᾶς; ἀκουσον.

Ἀθήνηθεν ἀπαΐδων ἐς Ἀθω, καὶ μικρὸν ἐκεῖσε διατρίψας παραγενόμενος,² υπὸ τινῶν εὐγενῶν καὶ χρησίμων ἀνδρῶν τῶν ἐν Αἴνῳ τοῦ μουσείου σχολαρχεῖν τοῦ κατ’ αὐτούς, ὡς εἰκός ἐκαλέσθην. Ἐπεὶ δὲ τοῦ μὴ ἐξ οὐρίας, ὡς φασι, πλεῖν ἐπιτυχὼν ἦν, ἐπὶ νῆσόν τινα ἔξηλθον. Ἔνθα λογίω τινὶ προσαπαντήσας, πάνυ φιλοφρόνως παρ’ αὐτοῦ περὶ πολλοῦ ἀν ἐποιήθην· ἀλλ’ ἐπίσχες, φιλόμουσε, μὴ δυσχεραιάνων τῇ ἴστορίᾳ οὐ γὰρ εἰκῇ σοι ταῦτα λέγομεν, ἀλλ’ ἵνα μὴ δόξῃς ἐξ ἀκόμψων τινῶν ταύτην λαβεῖν τὴν βίβλον. Τί οὖν ἦν τὸ κατ’ ἀρχάς, τί μοι μετὰ ταῦτα προσετέθη αὐτῇ, ὅπως ἔσχεν ἦδη τὸν τρόπον τῆς θεωρίας καὶ τέλος τί τὸ χρήσιμον αὐτῆς ἐκ τούτου, ἥκω σοι καὶ τοῦτο ἔρων.

Ὕν αὗτη τὸ πρόσθεν ἐντελῆς μὲν τὸ εἶναι τῆς πραγματείας καὶ μεταφυσικῆς θεωρίας, ἀλλὰ συντόμως κομιδῇ καὶ συνεπτυγμένως, ὡς ὁρᾶται, ἵνα τυγχάνει οὖσα, ἀλλὰ καὶ διχῶς συντεταγμένη περὶ μίαν δὴ καὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Ἡς γε τὸ μὲν εἰς ἔκθεσιν ἐφαίνετο εἶναι, τὸ δὲ εἰς τε ζητήματα, προτάσεις καὶ ἀπαντήσεις, καὶ ἀπορίας ἔτι καὶ ἐπιλύσεις· (φ. 3β) εἴπω δὲ καὶ ἐλλιπῶς³ τὰ πλεῖστα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαχόσε τῆς ὑπερβολῆς τῶν λεγομένων ἀπτομένης· ἔστι μὲν οὖν καὶ τὴν ἔννοιαν ἀμυδρὰν πάνυ ἔχουσα, ἔστι δ’ οὖν καὶ περὶ σύνταξιν γραμματικῆς⁴ δλῶς κανόνας δοθοὺς μὴ κεκτημένη· καὶ τὸ μέγιστον, δτι καὶ ἐν σχήματι ἀπλῆς φράσεως δοκοῦσα, ἀμφοτέρους τοὺς ἀναγινώσκοντας ἔλαθε· τὸν μὲν παρὰ τὴν ἀπειρίαν τῆς ἔννοίας, τὸν δὲ παρὰ τὴν σύγχυσιν καὶ φυρμὸν καὶ ἐλλειψιν καὶ ὑπερβολήν, ὡς εἴρηται.

Ἄλλὰ πόθεν ταῦτα οὕτως εἶχε τὰ τοῦ Βικεντίου; ἐρεῖς. Ἐγώ σοι φράσω· δσα τῶν ἐν λόγοις φιλοσοφίας προσήκει, μήπω τυπογραφίᾳ δεδομένα, ἀντιγραφίᾳ δὲ ἄλλων ἐγκεχειρισμένα, διὰ τὸ ἐξ ἄλλου πρὸς ἄλλον τῇ ἀντιγραφίᾳ μεταπηδῶντα εἶναι, ἀνάγκη καὶ μῶμον ὑφιστάναι. Ἐντεῦθεν οὖν οὐ πάντα ελληφότα δοκεῖ τὰ γεννήματα, τὰ ἐγκλήματα· ὡς πατήρ τις

2. cod. παραγενόμενος.

3. cod. ἐλλειπῶς.

4. cod. γραμματῆς.

δλιγώρως ἔχων τοῦ σφετέρον υἱέως, ἥντικ' ἀν δ νίενς οὐτοσὶ καὶ ἐξ ἄλλων, οἵς ὅμιλεῖ, λήψηται τὴν τῶν δεινῶν, πᾶς εἴπω; ἀκρώρειαν, οὐδαμῆ τῇ ἐσχάτῃ ἐμπέσει κατηγορίᾳ· τὸ μὲν οὖν ἀκοσμον τῆσδε τῆς ἐπιστήμης οὐχ ἐνὶ τινι δέον διδόναι, ἀλλὰ πολλοῖς. Ἐξ οὗ γὰρ γέγονε, δις μὲν ἐλλιπῶς⁵ καὶ ἀμυδρῶς τὰ ἐν αὐτῇ εἰς μέσον ἐπιτέθεικεν· δις δὲ ἀτάκτως· δις δ' αὖτις, οἵως ὁφθῇ μοι, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ νοῦν ἔχοντι καὶ ἀπαθῶς πρὸς ἐμὲ ταύτην μετερχομένων (οἶον τε γὰρ τὴν ἀρχαίως, ὡς ἦν πρόσθεν, εὑρεθῆναι). Τί οὖν, ἔδει οὗτως ἔχειν; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πῶς; πρόσεχέ μοι πρὸς Διός.

Καὶ θεὸς αὐτὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἐλεύθερον μὴ δια- (φ. 4) *λυμαίνεσθαι βουλόμενος οὐ κοινῇ φύσει τοῖς φυσικοῖς ἀγαθοῖς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου· καὶ δοῖ μαὶ ἐν τῷ περὶ ψυχῆς βιβλίῳ καὶ ἀλλαχοῦ οὐ βούλει· ἀρα παρὰ σοὶ κεῖται τὴνδε, ἢ τὴν πρώτην, ἢ οὐδετέραν ἀναγνώσεων ἀξιῶσαι, ὡς σοφοτάτῳ τυχὸν ἀνδρί· ἀλλὰ παρειμένον ἥτω τοντὶ τό γε νῦν.*

Οὗτως οὖν ἔχουσαν εὐδόντων αὐτήν, κλάουσαν σχετλίως πάντα, οὐ τοσοῦτον τῇ ἀκοσμίᾳ, δισον τῇ τῶν λογίων ἀμοιρίᾳ καὶ σκότει τῆς ἐντεύξεως, καὶ τὰ ὑπὲρ ἐμὲ μονονούντι ποιεῖν με κινοῦσαν, ἐς ἀγῶνα καὶ πολὺν πόνον ἐμαυτὸν ἔθηκα, ἐς νοῦν θέμενος τὴν ἐλλειψιν τοιούτων βιβλίων ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους· εἰ καὶ μήπω τεθειμένη ἐς κοινὸν φῶς, δμως ἐν ἐλπίσιν ἥμῶν τε καὶ ἄλλων χρησίμων καὶ λογίων ἀνδρῶν οὖσα, πάντα τὰ κατ' αὐτήν ποιῆσαί με ἐπώτερων· δπως; οὗτως·

Πρῶτον μὲν εἰς διαιρεσιν βιβλίων ἐτέθη παρ' ἡμῖν, ἀ τὸ πρότερον ἐς δύω δλως ἦν διηρημένη, εἰς τε ὄντολογίαν καὶ πνευματολογίαν, ἄττα ἡμῖν τὸν ἐνόρτα τρόπον πρὸς ὁροτέραν κατάληψιν εἰς τρία διῃρηται: τὸ μὲν τῆς ὄντολογίας, τὸ δὲ τῆς θεολογίας, καὶ τέλος τὸ τῆς πνευματολογίας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς κεφάλαια βιβλίων διηρέθη ἥδε ἡ ἐπιστήμη, οὐχ ὡς τὸ πρότερον, ἀλλ' ἐν δσῳ ἀποτελεντῷ τῶν λεγομένων ἡ ἔννοια· ναὶ μὴν καὶ εἰς νομὰς σελίδων τὴν καθ' ἡμᾶς διαιρεσιν ὑπέστη πρὸς εὐχερῆ γνῶσιν, ὡς πολλάκις εἴρηται καὶ οὐ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ, ὡς εἴρηται, ἐπεξηγήσεσιν ἐδομηνείας δίκην προσθήκης ἐκτάσε- (φ. 4β)σιν τῶν ἐν αὐτῇ, γνώμαις ἄλλων πω φιλοσόφων καὶ δσαις ἄλλαις γνωστικαῖς τε καὶ διανοητικαῖς δινάμεσιν ἡμῖν τοῦ λόγου πρὸ δφθαλμῶν ἥκει τῶν ἐντεύξομένων· ἀλλὰ πολλοὶ φησι δυσχερανῶσι τοῖς πεποιημένοις, κἀγὼ οἴδα· πολλοῖς γὰρ τὰ καλὰ δι' ἀμφοτέρων, ὃν εἴρηται, μὴ καλὰ πέφανται φησί· σὺ δέ μοι, φ ἀν βούλη συνεῖναι τάγματι, οἵς ἐπιγράφομεν, σύνεσο· δποῖα ταῦτα; Ἰδού σοι·

5. cod. ἐλλειπῶς.

Τῶν δὴ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων, οἱ μὲν ὡς πάνυ ταύτης ἐρῶτες, εῦ μάλα εὐστόχησαν, ἀλλ' ἐπ' ἄκρον ἐλθεῖν αὐτῆς οὐδείς πω γέγονεν ἀτεχνῶς ταύτη τοι καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσοφούντων οἱ πλεῖστοι πολλὰ φύσεως παρ' ἡμῖν ἅπορα λόγῳ διεξαγγελτικῷ ἀνάλωτα, νῷ δλως ἀληττα, ἄττα σιωπῇ μέχρι τοῦδε σιγῶνται, εἴσαστα ποῦα δὴ ταῦτα; εἴποις ἀντὶ πρὸ πάντων ἡ τῶν σωμάτων φύσις· ἦν, ὡς ἐγῶμαι, ἐνταῦθα ὁ σοφώτατος διεξέθετο Βικέντιος, εἴ μή τι περιττὸν δόξῃ, τοῖς νοῦν ἔχουσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ τοῦ κύκλου τετράγωνον, τῶν παλιρροιῶν τὸ ποιητικὸν αἴτιον ἐν τοῖς οὐρανῷ· τῆς μαγνήτιδος ἡ πρὸς πόλον ἔλξις, τῆς αὐτῆς ἡ ἀλλοίωσις πρὸς τὸν μεσημβρινὸν· δι' ἣν δίκην ἐκθέσεως τινὲς τῶν φιλοσοφούντων, τὴν πᾶσαν γῆν εἰραι μαγνήτιδα βούλονται· καὶ τ' ἄλλα, ἄττα καθ' ἔκαστα λέγων διατρίψω ἐπὶ πολλοῦ, ἀπερ καὶ πάλαι εἰς ἀγωνίαν κείμενα τῶν ἀρίστων φιλοσοφησάντων, περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων συγγράψαι τοὺς φιλοσόφους ἐπώτερυναν· οἱ δὲ τούναντίον, οὐδὲ πολλοστόν τι μέρος κεκτημένοι φιλοσοφίας, πᾶσαν ἔχειν ὅμοῦ τοῖς ἄλλοις κατεπαγγέλλονται· οἱ δὴ καὶ μετὰ σοβαροῦ περιγί- (φ. 5)νονται τοῦ βαδίσματος, τῶν λοιπῶν περιφρονοῦντες, ὡς ἀμούσων δῆθεν· οἵ δὴ καὶ τὸ πρὸς τὸν εὔνοοῦχον τῆς βασιλίσσης Αἰθιοπίας εἰπεῖν ἀνάγκη πᾶσα, Φιλίππου τοῦ ἀποστόλου⁶ οὗτοι καὶ κοίνειν ἐπιχειροῦσι τὰ σπουδαῖα καὶ ἀμαρτίας ἔχόμενα τὰ σοφὰ δεικνύασιν· οἵ εὖ μάλ' ἀρμόζει τὸ τοῦ Παλλαδᾶ:

»καὶ λόγιός περ ἐών, ἀλογώτατον ἔσχες ὅνειδος,
»ὡς ἐπιθυμήσας οὐρανίης ἀνόδου.⁷

Οἱ δὲ τούτων, μήτ' ἐπὶ τῆς ἐπ' ἄκρον φιλοσοφίας ἔξεληλάκασι, μήδ' αὖ πάλιν ἐς τὰ προπύλαια ἔφθησαν μείναντες, ἀλλὰ τῷ μέσῳ ταύτης ἀπαντήσαντες, ἀλις ἔχειν αὐτῆς ἥγοῦνται τούτων μὲν οὖν, οἱ μὲν πρῶτοι, κρίσιν ἀκριβῆ λόγουν ἐν τοῖς λόγοις τιθέντες, τὰ μὲν καλὰ αὐτῶν ἐπιτίθενται περὶ τοῦτον τὸν φιλοσοφούντων, οἵ δὲ φαῦλα οὐδαμῆ οὐκ ἐλαττονάκις μέμφεως ἀξιοῦσι· οἱ δὲ καὶ καλὰ καὶ κακὰ συνελόντες, ἀκρίτως σφόδρα καὶ μὴ δπωσοῦν ἐσκεμμένως τὰ φιλοπονήματα, οἷον τὰ ψύχουν ἀξια θαυμάζουσιν ἀντικρούσαντα, οὗ τί γελοιότερον; καλῶς ἄρα τὸ ἀδέσποτον ἐκεῖνο ἐφάνη,

«ὅ φθόνος ἐστὶ κάκιστος· ἔχει δέ τι καλὸν
ἐν ἑαυτῷ. τίκει γὰρ φθονερῶν ὅμματα καὶ κραδίην»⁸

6. Πράξεων η', 26-40.

7. Παλατινὴ Ἀνθολογία 7.683.3-4.

8. Παλατινὴ Ἀνθολογία 11.193.1-2.

οἱ δὲ τῇ κατ' αὐτοὺς δυνάμει τῶν λόγων καὶ τῇ διακρίσει τοῦ μηδὲν ἄγαν τοῦ σοφοῦ, δσα οἰκεῖα, δσα ξεῖνα τῶν συγγραμμάτων (φ. 5β) ἀναθεωροῦντες τῇ πράξει καθ' ὅμοιότητα τῶν πρώτων συνφύδοι φαίνονται. ἔκεινοι μὲν γὰρ μόνη τῇ προαιρέσει τῇ συμμετρίᾳ χρῶνται, οὗτοι δὲ καὶ τῇ γνωστικῇ δυνάμει, τῷ λόγῳ οἶν πορεύομένη, τὴν συμμετρίαν ταύτην μετέρχονται, ἵσως δὲ καὶ ἡπτον διπλωσοῦν τῶν πρώτων; πρός.

Καὶ δῆλον ἄρα τὸ παρ⁹ ήμīν λεγόμενον τοῖς τὸ γνῶθι σαντὸν μετοῦσιν· ἔκαστος γὰρ λόγων, ητοι ἐπὶ πλεῖστον ή ἐπ' ἐλαττον ή ὅλως μετρίως μετεσχηκώς πρὸς ἑαυτὸν συνορῶν, εὖ μάλα γνώσεται, δ λέγομεν νῦν· καὶ τὸ ἄγνοιαν ἔχειν ἔσθ' ὅτε διμολογήσει· καθὰ φησὶ καὶ Κορυδαλεύς. Ταῦτα τοιγαροῦν τῶν φιλοσόφων τὰ τάγματα. Σύνεσσο οὖν ὅποιῷ βούλει. Ἀλλ' οὐχ' οὔτως ἐθέλεις τυχόν. Καὶ ἄλλως σε τοίνυν βουλόμενον ἐθέλω, ταῦτ' ἄρα ποὶ λέγω.

Τούτεζάν σοι παρατεθείκαμεν εὐτελῆ, οὐ μὴν ἄλλὰ καὶ ἐξ ἀπόρου γιγνομένην· ὅλίγα ἐπὶ ταύτης εἰσὶ τὰ παρατιθέμενα ἄλλ' οἰκεῖα πέψεως ὡς καὶ ἄλλως ἔδοξαν (ἔγνων γὰρ καὶ σοφόν τινα, οἶν τὸν ταύτην κεκτημένον, ἐξ οὐ ἔγωγε εἴληφα, ὡς εἴρηται, σφόδρα δὴ βιαζόμενον τῆς ἐπαναλίψεως, ἄλλωστε τῆς οὕτω πως κειμένης ἔνεκα). Ἐκκαλοῦμεν πάνυ φιλοφρόνως πάντας, οἶν οὓς μὲν πολυχυμικῶν ἀμοιροῦντας, οὓς δὲ κἄν [[τῆς]] τῆς μονοειδοῦς βρώσεως,⁹ δὸς δ' εἰπεῖν καὶ τῆς ἐξ ἀνάγκης εἰδενή φύσις, πᾶσι τοιγαροῦν τούτοις τὸ εὐδάρεστόν τε καὶ προσφιλές ἔξεστιν. Εἰ οὖν βούλει, μὴ ὅλως ἐπὶ θύραις ταύτης προσεγγίσης, εἰ δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς, δημιατὶ μόνῳ περιτρεπτικῷ ὅρᾳ τὰ παρατεθείμενα καὶ τὰς χεῖρας ἀνίπτους κατάργησον, τὴν φυγὴν αἰνιττόμενος. Εἰ δέ, ἄλλα τι λέγω, (φ. 6) δσα σοὶ ἀρεστὰ ἔγωγε; πλὴν ἄλλ' οὐ μὴ ἡξῆς μωμοσκοπήσων· δ γὰρ μωμοσκοπῆσαι βουλόμενος καὶ ἐκ τῶν πάνυ καλῶς ἔχόντων οὐκ ἐλαττονάκις τὰ φαῦλα διακρίνει· ἐντεῦθεν οὖν καὶ δ φιλόσοφος καὶ δ ὁρήτωρ καὶ ἄλλος ἔτι μεμψιγορίας ὑποστήσεται ἄντικρυς.

Μωμοσκόπῳ δ' ἄρα ταύτην οὐδαμῇ παρατιθέμεθα καὶ εἰ λάβει¹⁰ ἀνὰ χεῖρας ταύτην, διπλῆς ἀμονσίας τεκμήριον ήμīν ἔγει.

Τῷ δὲ καλῶς κρίνοντι τί; εἴποις ἄν: φέρε δσα περιττὰ η ἐλλειπτικὰ η κακῶς κείμενα η ἐννοίας δντα ὑποβολιμαίας, η κατακεχρημένα, η ἀνοικείως ἐκθέμενα, η παρεξηγήσεσιν ὑποπεπτωκότα,¹¹ η δποιωσοῦν ἄλλως ἀμαρτίας ἔχεται, ταῦτα ἐκποδῶν τιθέναι μετὰ πολλῆς τῆς ἐφέσεως ἀξιοῦ-

9. cod. βρόσεως.

10. cod. λάβῃ.

11. cod. ὑποπεπτεκότα.

μεν τουτονὶ τὸν κριτήν· ὡς γὰρ κριτῆς λόγων, οὐ ποιήσει δσα οἱ πολλοὶ τῶν μωμοσκόπων δοξάζουσιν.

Ἐγὼ μὲν οὖν τὸν ἐνόντα μοι τρόπον εἰς τοῦτο τίνδε ἔξέβαλον, εἰ καὶ μὴ εὑκαιρίας καὶ ἀνέσεως τῆς ἐσχάτης ἐπιτετύχηκα· σὺ δέ μοι, οὐθὲν ἄλλο παρ' ἡμῶν ἀκούσεις, δε τις γε εἰ, δτι μὴ δὴ τὸ ἔρρωστο· ἐκ γὰρ τοῦ εἶναι ή μὴ εἶναι οὗτο τὸ πρᾶγμα, ἀληθῆς δὲ λόγος γίγνεται, σοφῶν λόγος εὐδέχεται δηθείς.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006